

Tomus LXVII.
Fasc. 15.

NAGY TAMÁS

Jog és irodalom: az előkérdések tárgyalása

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXVII.

Fasc. 15.

NAGY TAMÁS

Jog és irodalom: az előkérdések tárgyalása

SZEGED
2005

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et
Juridicarum Universitatis Szegediensis

ATTILA BADÓ, ELEMÉR BALOGH, LÁSZLÓ BLUTMAN, PÁL BOBVOS,
LÁSZLÓ BODNÁR, ERVIN CSÉKA, JÓZSEF HAJDÚ, MÁRIA HOMOKI-
NAGY, ÉVA JAKAB, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS
MARTONYI, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY,
BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, IMRE SZABÓ,
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BADÓ ATTILA, BALOGH ELEMÉR, BLUTMAN LÁSZLÓ, BOBVOS PÁL,
BODNÁR LÁSZLÓ, CSÉKA ERVIN, HAJDÚ JÓZSEF, HOMOKI-NAGY
MÁRIA, JAKAB ÉVA, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS,
MARTONYI JÁNOS, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, PACZOLAY
PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZABÓ IMRE,
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324-6523 Acta Univ.
ISSN 0563-0606 Acta Jur.

„The contemporary problem of jurisprudence, however, is that jurisprudence is the problem.”

(Gary Minda)¹

„Nem tudom eldönteni szívem
Hogy hamburger vagy hot-dog
Nem tudom eldönteni szívem
Hogy itt rosszabb vagy ott jobb”
(Sziámi Sziámi)²

„Welcome to the crash.”
(Pierre Schlag)³

Bevezetés avagy „az elbeszélés nehézségei”

Tanácsstalan vagyok a jogelméletet illetően, s az alábbi értekezés *részben* e tanácsstalanság – *szerény* – dokumentuma. Annyi minden volt már „a jog”. Volt szabály, fogalom és rendszer, állam, hatalom és ideológia, tény, érték és irodalom, isteni kinyilatkoztatás, politika és közgazdaságtan, prudentia és praxis: minden és bármi. A definíciószerű meghatározás és a konszenzus lehetetlenségének jogelméleti tapasztalatával⁴ már régen a hátunk mögött a végtelenségig sorolhatnánk – ha képesek lennénk rá – mindazokat a megközelítéseket, amelyekkel a természetjogtanok és pozitívizmusok, politikai filozófiák és társadalomelméletek, jogtörténetek és utópiák, apológiák és kritikák, szociológiai és pszichológiai jogelméletek, formalizmusok és antiformalizmusok a jog jelenségvilága felé fordultak. S ha csak az egyes „irányzatokat”, „iskolákat” és azokat a „címkéket” vesszük szemügyre, amelyekkel általában a jogelméleti állítások egy adott halmazát és azok képviselőit szokták azonosítani, ismételten csak az álláspontok alig belátható diverzitására bukkanunk, ami egyrészt így már

¹ GARY MINDA: *Postmodern Legal Movements – Law and Jurisprudence at Century's End*, New York University Press, New York and London, 1995, 233. p.

² SZIÁMI SZIÁMI: *Száz bolha, Moziklip*, Hungaroton, 1987.

³ PIERRE SCHLAG: *Normative and Nowhere to Go*. In *Laying Down the Law: Mysticism, Fetishism, and the American Legal Mind*, New York University Press, New York and London, 1996, 35. p.

⁴ VÖ. H.L.A. HART: *A jog fogalma*. Osiris, Bp., 1995. (Ford. Takács Péter).

magát a megnevezést is problematikussá teheti,⁵ másrészt megszünteti annak lehetőségét, hogy saját álláspontunkat egy minden részletében tisztázott és egyértelműen azonosított *másik állásponthoz képest* fogalmazzuk meg (feltéve, hogy valóban nem próbáljuk meg a sajátunktól különböző elképzeléseket olyan „naiv, kissé már-már együgyű elméletekké” redukálni, „amelyekkel szemben a mindenkor kritikusnak oly könnyű fölénybe kerülni”).⁶ *Továbbá:* mivel a metateoretikus pozíció kijelölése, a jogelméleti beszéd lehetőség-feltételeinek tisztázása is olyan labirintusba vezet, amelyből nincs Ariadné-fonal, amely biztosan kijuttatna, nem marad más, mint annak a rögzítése, hogy az egymástól gyakran radikálisan eltérő jogfilozófiai leírások között „szinte ízlés vagy érték-elkötelezettség kérdése a választás”⁷ – és nemigen adódik más lehetőségünk sem, mint hogy saját választásunkat megpróbáljuk megfelelően igazolni – s ez azonosnak tűnik a filozófiának azzal a tapasztalatával, amit Leszek Kolakowski a következőképpen fogalmazott meg. „Ma kulturálisan és gondolatilag éppoly lehetséges, hogy valaki nominalista vagy antinomialista legyen, mint volt a XII. században; éppoly megengedhető hinni vagy tagadni, hogy a jelenségek megkülönböztethetők a lényegtől, mint volt a görögöknél; és egyaránt lehet azt gondolni, hogy a jó és a rossz közötti különbség véletlenszerű konvenció, illetve azt, hogy a dolgok rendjében testesül meg. Lehet valaki tiszteletre méltó akkor is, ha hisz Istenben, és akkor is, ha nem; civilizációnk normái sem azt nem tiltják, hogy azt gondoljuk: a nyelv tükrözi, sem azt, hogy teremti a valóságot; és akkor sem nézik ki az embert a jó társaságból, ha elveti, akkor sem, ha elfogadja az igazság szemantikai fogalmát.”⁸

Mércék persze vannak, hiszen nyilvánvalóan sok mindenről gondolhatják „a szakma mértékadó képviselői”, „hogy ezt már tudjuk, vagy hogy ezt nem lehet gondolni”.⁹

⁵ Lásd pl. a jogpozitivizmussal kapcsolatban GYÖRFI TAMÁS: Normatív pozitivizmus. In SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Natura iuris*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002, 175. p.

⁶ Uo.

⁷ SZABÓ MIKLÓS: Jogpozitivizmus és a jog pozitívítása. In SZABÓ MIKLÓS: i. m. 159. p.

⁸ LESZEK KOLAKOWSKI: *Metafizikai horror*. Osiris-Századvég, Bp., 1994, 8. p. (Ford. Orosz István és Tarnóczy Gabriella).

⁹ Vö. VAJDA MIHÁLY: Az aszketikus pap és a demokratikus utópia, In: *A posztmodern Heidegger*. T-Twins-Lukács Archivum-Századvég, Bp., 1993, 141–142. p.

„As a practitioner, I benefit very little from academic literature....The greatest problem is that most of the academic literature does not address the problems that arise in my practice. I am not sure that most law professors have much of a sense of (or care) what these legal issues are.”

(Harry T. Edwards)¹⁰

„Then there is a wild literature...In which law professors in immensely long articles subject legal text to the hermeneutic techniques of postmodernist literary theory. No judge could get anything out of that literature...but where is it written that all legal scholarship shall be in the service of legal profession?”

(Richard A. Posner)¹¹

A mércéről

Illetve: ezen a ponton rögtön szembetaláljuk magunkat egy szintén egyre inkább megválaszolhatatlannak tűnő kérdéssel: egészen biztos az, hogy vannak használható mércék? Ha semmi másra, mint csak a dolgozatom közvetett tárgyát képező kortárs amerikai – értsd: észak-amerikai vagy még pontosabban az Egyesült Államok-beli – jogelmélet elmúlt két évtizedének ez irányú vitáira tekintünk, láthatjuk, hogy a jogelméleti teljesítmények megítélésének mércéi minden korábbinál problematikusabbnak tűnnek. S ez az elbizonytalanodás korántsem csak azokat a jogelméleti kezdeményezéseket érinti, amelyek a jogtudomány autonóm diszciplínaként való művelésének határait kezdték el feszegetni és lépték azokat át inter- vagy transzdiszciplináris megközelítéseként (nem is beszélve azokról, amelyek anti-diszciplinárisként tételezték önmagukat) vagy azokat, amelyek a hagyományos érvelő beszéd helyett vagy azzal kombinálva egyéb megszólalásmódokat próbáltak meghonosítani a jogelméleti diskurzusban – mint például a narratív jurisprudentia kísérletei¹² –, hanem azokat is, amelyeket leginkább „mainstream” jogelméletként szokás azonosítani. (Miközben persze az is egyre bizonytalanabb, hogy mi számít „mainstream”-nek.)¹³

¹⁰ HARRY T. EDWARDS: The Growing Disjunction Between Legal Education and the Legal Profession. 91 *Mich. L. Rev.* 34 (1992).

¹¹ RICHARD A. POSNER: The Deprofessionalization of Legal Teaching and Scholarship. 91 *Mich. L. Rev.* 1921, 1928 (1993).

¹² Ehhez lásd NAGY TAMÁS: Narratív tematika a kortárs amerikai jogelméletben. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tomus LXIII, Fasc. 15.*, Szeged, 2003.

¹³ Vö. FRED R. SHAPIRO: The Most-Cited Law Review Articles. 73 *Calif. L. Rev.* 1540 (1985), illetve The Most-Cited Law Review Articles Revisited, 71 *Chi-Kent L. Rev.* 751 (1996).

A legelemibb szinten természetesen a tudományosként értékelhető publikálás kritériumait rögzítik az ún. „*faculty handbook*”-ok (kb. „oktatói kézikönyvek”), amelyek a publikációs teljesítménytől mára egészében függővé tett egyetemi oktatók szervezeti karrierje tekintetében és az ún. „*promotion and tenure*” bizottságok által érvényre juttatva irányadóak, azonban ezek leginkább olyan általánosságokat tartalmaznak, amelyek „megfoghatatlanok”. (A probléma kapcsolódó kérdése – azaz, hogy miért a publikáció a szervezeti karrier kizárólagos mércéje – is komoly viták tárgya.)¹⁴ De ha elszakadunk ezektől, és a tudományos közvélemény „szakmai” – miszerint „tudományos” – értékeléseire fordítjuk figyelmünket, a helyzet nem tűnik sokkal jobbnak. Sőt. Már annak a vizsgálata is megoldhatatlan feladatnak látszik, hogy a jogelméleti teljesítmények értékelésének problémája miként volna olyan módon megközelíthető, hogy ne találánánk magunkat azonnal olyan kérdések sötétlő erdejében, amelyek megválaszolása – illetve ennek a kísérlete – messze kívül esik a jogelmélet hatókörén és leginkább a tudományelmélet és a filozófia specifikus feladatát képezi. Hogyan volna lehetséges az értékelés kérdései tekintetében megalapozni a „jogelmélet autonómiáját”, hogyan lehetne „megúszni”, hogy a jogelmélettel kapcsolatos első – vagy bármelyik – metateoretikus kérdés felvetése egy olyan vita örvényébe vezessen, amely magának a tudománynak és a tudományosság kritériumainak mélyen problematikus voltáról szól, s hogyan lehetne megkerülni, hogy – mielőtt bármit is mondanánk jogelmélet címen – mindezekből következtetéseket kelljen levonni a jogtudományra nézve, amelyek adott esetben eredményezhetik akár a jogtudomány tudományjellegének a megkérdőjelezését is? Az „újrakezdés helyzetében” lévő jogelmélet lehetőségeire vonatkozó elemzésében Bódig Mátyás is érinti a kérdést,¹⁵ ami nála – ha jól értem – elsősorban a reprezentacionalizmus hagyományából igencsak nehezen kikeveredő jogelmélet referenciális problémáival kerül összefüggésbe. Miközben maga is rámutat, hogy voltak – mint például Sajó András¹⁶ –, akik a jogtudomány e referenciális nehézségeinek rögzítéséből kiindulva arra a következtetésre jutottak, hogy az nem is tudomány, mert „önreflexiójának hiányosságai folytán ideologikus funkciókhoz igazodik”, egyben el is utasítja e következtetést, mondván, hogy az „kritikai funkcióit csak a jogtudományon gyakorolja, magának a tudományosságnak a mércéin nem”. A „helyzetet” megoldandó Bódig azzal a javaslatlall él – s ezáltal mintegy fel is függeszti a tudományosság kritériumainak a jogelmélet szempontjából történő problematizálását (ami persze érthető, hisz mások voltak teoretikus célkitűzései) –, hogy „ha nem akarjuk, hogy ezek a megalapozási problémák magának a jogtudománynak a megkérdőjelezéséhez vezessenek, fel

¹⁴ „Az ember kíváncsi, hogy a kinevezésekről és véglegesítésekről döntő bizottságok mihez kezdenének Szókratesszel, aki egy szót sem publikált soha.” KENNETH LASSON: *Scholarship Amok: Excesses in the Pursuit of Truth and Tenure*. 103 *Harv. L. Rev.* 926, 936 (1990).

¹⁵ BÓDIG MÁTYÁS: *Hart, Dworkin és a jogelmélet posztmetafizikai fordulata*. Osiris, Bp., 2000, 130–131. p.

¹⁶ VÖ. SAJÓ ANDRÁS: *Kritikai értekezés a jogtudományról*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1983. (Lásd különösen a Bódig által is hivatkozott szövegrészt: 161–175. p.)

kell mutatnunk egy olyan jogtudomány lehetőségét, amely kívül marad a jog természetére vonatkozó diszkurzív elkötelezettségen”. Ebben a megállapításban – visszafelé olvasva – implicit módon az is benne foglaltatik, hogy „ha” fel tudjuk mutatni egy anti-reprezentacionista jogelmélet lehetőségét, „akkor” elkerülhetjük, hogy a „megalapozási probléma” a jogelmélet tudományosságát „veszélybe sodorja”. Azonban: túl azon, hogy a tudományosság kritériumainak „újrágondolására” indító és a jogtudomány számára is nyugtalanító kérdéseket egy anti-reprezentacionista jogelmélet kísérlete sem eliminálja,¹⁷ magának a „megalapozási problémának” is lehetnek olyan aspektusai, amelyek vizsgálata más megvilágításba helyezi a kérdést. Visszakanyarodva az amerikai jogelmélethez: létezik olyan – és igen erőteljesen argumentált – elképzelés, nevezetesen Pierre Schlag-é, amely szerint az amerikai jogtudomány – amit Schlag gyakorlatilag teljes egészében ún. „normatív jogi gondolkodásként”¹⁸ azonosít – történetének immár több, mint 130 évében végig tévúton járt, s ennek forrása éppen az a kísérlet, amelynek során *tudományként* próbálta önmagát megalapozni. (S mivel e törekvés Christopher Columbus Langdell-től eredeztethető, Schlag állítása szerint az amerikai jogelmélet a mai napig a *langdell-i paradigma* „foglya”).¹⁹ A tudományként való önmeghatározás ugyanis csak eszközként szolgált annak érdekében, hogy *ad 1.* a jogászképzésben meghatározó szerepet betölteni kívánó „*law school*”-okat az egyetemi világ is „komolyan vegye”; *ad 2.* az amerikai egyetemi jogászság pedig a német jogtudomány pozícióihoz hasonlóan meghatározó szerepre tegyen szert a joganyag formálásában.²⁰ Azaz: a jog természetére irányuló és tudományosként megfogalmazott kérdés voltaképp instrumentális célokat szolgált s szolgál ma is: az amerikai juriszprudencia igazából *nem megválaszolni* szeretne volna azt a kérdést, hogy „mi a jog?”, hanem *megmondani* akarná, éppúgy, ahogy a common law bírák kinyilvánítják esetről esetre haladva konkrétan és a precedens teremtés révén általában. (Eltérésekkel ugyan, de szintén az amerikai jogelmélet „tudományosságának” kérdését, illetve a tudományként való reprezentálás és a gyakorlati közreműködés viszonyának problémáit feszegeti Peter Goodrich is, amikor a kritikai jogi mozgalomnak a kontinentális filozófia és társadalomtudományok teoretikus importjára irányuló gyakorlata kapcsán, konkrétan ennek „talajtalansága” és az ebből fakadó kudarcok okait kutatván felteszi a kérdést: „Nem lehet, hogy arról van szó, hogy az amerikai juriszprudencia sem nem autonóm mint diszciplína, és nem is független a jogászai professziótól mint gyakorlattól? Hogy soha nem is a tudomány,

¹⁷ Bár expressis verbis ezt Bódig sem állítja.

¹⁸ Schlag számos művében beszél erről – tulajdonképpen *minden* írásában *erről* van szó –, de a jogtudományi teljesítmények értékelésének kontextusában leginkább lásd PIERRE SCHLAG: The Evaluation Controversy. In i. m. 60–76. p. A „normatív jogi gondolkodás” fogalmának kifejtéséhez és legteljesebb jellemzéséhez pedig lásd PIERRE SCHLAG: Normativity and the Politics of Form. In PIERRE SCHLAG, PAUL F. CAMPOS és STEVEN D. SMITH: *Against the Law*. Duke University Press, Durham and London, 1996, 29–99. p.

¹⁹ Vö. PIERRE SCHLAG: The Problem of the Subject. 69 *Tex. L. Rev.* 1627 (1991).

²⁰ Vö. PIERRE SCHLAG: Commentary: Law and Phrenology. 110 *Harv. L. Rev.* 877 (1997).

hanem a technikai-gyakorlati szolgálat valamilyen formájának szánták?”²¹ Az, hogy az amerikai jogi akadémia tagjai gyakorlatilag az első pillanattól fogva egyfajta „fantom-bíróság” szerepét próbálják eljátszani, amelyben a jogtudós/jogelméleti szerző afféle meta-bíróként, a bírók bírájaként kíván fellépni, korántsem csak a nemegyszer „anarchistaként” vagy „nihilistaként” számon tartott Schlag véleménye. Egyetértőleg hivatkozik rá Richard Posner is, aki hasonlóan keményen fogalmaz, amikor az amerikai jogtudomány képviselőit „kibicek és krakélerék árnyék-bíróságaként” jellemzi.²² S bár Schlag és Posner meggyőződése között óriási a távolság, nem véletlen, hogy sok szempontból közös „ellenfelük” Ronald Dworkin, akinek munkásságát Schlag a langdell-i paradigma mintaértékű kortárs reinkarnációjának tartja, amennyiben az a jogelméletet az „ítélkezés láthatatlan előszavává” avatja,²³ ami Posner szemében szintűgy a jogelméleti szerzők súlyos szereptévesztésének minősül.

Az öndefiniálás ezen módjának számos következménye közül pedig az egyik éppen az lesz, hogy a jogtudomány/jogelmélet „megalapozási problémája”, a jogtudományi/jogelméleti tevékenység értelmére irányuló kérdésfeltevés és ennek keretében a teljesítmények megítélésének mércéire való rákérdezés olyan közös kontinuumba kerül, amelyben mindezek nehézségei egymástól elválaszthatatlanok lesznek.

Sőt, az amerikai jogi gondolkodásnak ez a normatív-preskriptív irányultsága – amit lehet e gondolkodásmód „esztétikájának” is nevezni – a „felelős” azokért az elkeseredett kísérletekért, amelyek az elmúlt két évtizedben minden korábbinál határozottabban próbálták meg tisztázni az „értékelés” kérdéseit olyan „értékelés-elméletek” kidolgozása révén,²⁴ amelyek által fenntarthatóvá válna az „objektív megítélés” lehetősége, s ezáltal az érvényesnek tekinthető jogtudományi/jogelméleti kánon körülhatárolása. Mert végső soron erről van szó – a kánon meghatározásáról, ami ismételten nem csak teoretikus, hanem egyben intézményi – s ennyiben hatalmi – küzdelem. Ennek legnyilvánvalóbb jele, hogy a „normativitás esztétikájának” prefigurációja jegyében megfogalmazódó kéte-

²¹ PETER GOODRICH: *Sleeping with the enemy – On the politics of critical legal studies in America*, In: *Law in the Courts of Love – Literature and other minor jurisprudences*. Routledge, London and New York, 1996, 206. p.

²² RICHARD A. POSNER: *The Problematics of Moral and Legal Theory*. Belknap Press, Cambridge, Mass., 1999, 194. p. Ennek egy apró jele, hogy az amerikai jogtudomány mindig is élénk – és rendszeresített statisztikai kimutatások formájában manifesztálódó – figyelemmel követte, hogy a felsőbbbíróságok, s különösen a Supreme Court milyen gyakorisággal hivatkoznak ítéleteikben a „law review”-k valamelyikében megjelent jogtudományi/jogelméleti publikációkra, azóta, hogy ez először megtörtént 1917-ben az Adam v. Tanner ügyben. (Vö. Adam v. Tanner 224 US (1917), illetve *Introduction to the University of Chicago Law Review: A Brief History*. <http://home.uchicago.edu/orgs/lawreview/History.html>). Az amerikai jogtudomány képviselőinek a joganyag formálására irányuló törekvéseit intézményi szinten pedig leginkább az American Law Institute létrehozása jelzi, amelynek tevékenységét napjainkban szintén az „útkeresés” jellemzi. Ehhez lásd RICHARD A. POSNER: i. m. 303–310. p.

²³ Vö. RONALD DWORKIN: *Law's Empire*. Fontana Press, London, 1986, 90. p.

²⁴ Vö. például ED L. RUBIN: *On Beyond Truth: A Theory for Evaluating Legal Scholarship*. 80 *Cal. L. Rev.* 889 (1992).

lyek mindig a jogelmélet új, a hagyományos diskurzust valamilyen módon felülírni kívánó kísérleteivel szemben nyilvánulnak meg – és túlnyomó többségben származnak a konvencionális jogi gondolkodás híveitől –, és gyakorlatilag soha nem irányulnak a tradicionális – és különösen nem a doktrinális – jogtudomány műfajai ellen, s ez értelmezhető oly módon is, hogy az értékelés mércéinek rögzítésére irányuló projekt nem mást tükröz, mint a konvencionális normatív jogi gondolkodás integritása, instrumentális hasznossága, hitelessége és morális értéke²⁵ védelmének és e látszatok fenntartásának a szándékát és érdeke-

²⁵ A normatív jogi gondolkodás s ezen keresztül a jogelmélet művelésének önképéhez hozzátartozik, hogy morális szempontból is értékes tevékenységről van szó, amennyiben a „jó”, az „igazságos”, a „helyes” stb. fogalmaival való foglalatosság és általában a „jobbító szándék” látszólag azzá teszi. Azaz: a jogtudósok igencsak hajlamosnak tűnnek arra – s ez általában illeszkedik a nyugati jogrendszereknek az önmagukról kialakított képéhez –, hogy saját gyakorlatukat is „a lehető legjobb színben” próbálják meg feltüntetni, s ez nemegyszer eredményezi a diskurzus – és résztvevőinek – olyanfajta önképét, amelyet Schlag „*feel good*” vagy „*happy talk*” – *Amerikában vagyunk: keep smiling!* – jurisprudenciának nevez. (Vö. PIERRE SCHLAG: Values. In *Laying Down the Law: Mysticism, Fetishism, and the American Legal Mind*. lásd előbb 3. sz. jegyzet 42–59. p.) Baudrillard írja: „Ez a mosoly csak a mosolygás szükségletét jelzi. Némiképpen olyan, mint Chester macskájának somolygása: még mindig ott lebeg az arcokon, amikor már minden érzés régtőlunt. [...] Mentésítő, reklámszerű mosoly: 'Ez az ország jó, én jó vagyok, mi vagyunk a legjobbak'.” (JEAN BAUDRILLARD: *Amerika*, Magvető, Bp., 1996, 46. p.) Schlag: „In reinterpreting legal materials 'to make them the best they can be', legal thinkers in effect serve as a kind of P.R. firm for the bureaucratic state.” (PIERRE SCHLAG: The Evaluation Controversy. In i. m. 72. p.) Holott – mint Hanna Arendt megjegyezte – „[e]lméletileg szinte minden nagy gondolkodó esetében bebizonyíthatjuk, hogy hajlik a tirannikusra”. (Idézi VAJDA MIHÁLY: Syrakusa. In i. m. 165. p.) Aminek leginkább félelmetkeltő megnyilvánulása, amikor a teória messianizmusba fordul, az pedig gyakorlati cselekvésbe, mint a fiatal Lukács György esetében, aki a „*Taktika és etika*” c. írásának végén Hebbel „*Judit*” c. művét idézi: „És ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?” (LUKÁCS GYÖRGY: *Taktika és etika*. In *Utam Marxhoz*. Magvető, Bp., 1971, 197. p. A probléma elemzéséhez lásd VAJDA MIHÁLY: i. m. 165–182. p.) Természetesen nem azt akarom mondani, hogy ez megáll az amerikai jogelméleti szerzőkkel kapcsolatban is – s nem is azért nem, mert ne lennének közöttük nagy gondolkodók – mindösszesen csak azt szerettem volna kiemelni, hogy a jogtudományi tevékenység önképe és hagyománya akár morális szempontból is igen sokféleképpen – és akár radikálisan szélsőséges módon is – megközelíthető. Többek között Peter Fitzpatrick a „*The Mythology of Modern Law*” c. könyve kapcsán Bódig Mátyás is megemlíti a jogelméleti hagyományhoz való viszony morális kérdését, miszerint „tisztességes-e a jogelméleti örökségünknek ez a visszautasítása”? (BÓDIG MÁTYÁS: i. m. 8. p.) Hogy tisztességes-e, nem tudom, mindenesetre tisztességtelennek semmiképpen nem nevezném, még ha például Fitzpatrick-nak az az első pillantásra megdöbbenően érdekes asszociációja, amellyel Herbert Hart és Franz Kafka „*A törvény kapujában*” c. parabolájának őre között teremt párhuzamot, ugyanebben a pillanatban szírrédlisnek is tűnik, pontosan úgy, ahogy a lautréamont-i *esernyő és varrógép találkozása a boncasztalon*. (Vö. PETER FITZPATRICK: *The Mythology of Modern Law*. Routledge, London and New York, 1992, 205–206. p.) (Túl azon, hogy mindez a jogelmélet *esztétikai* vonatkozásaira is ráirányíthatja a figyelmünket, akár igazolhatja is Fitzpatrick, Schlag vagy nemegyszer Goodrich eljárásait. Ha ugyanis egy pillanatra a jogelméletet valamiféle terepként – *minek a terepe a jogelmélet?* – gondoljuk el, miért ne lehetne az épp a boncasztalé? A kérdés csak az – átmenetileg eltekintve attól a különbségtől, hogy vívisszekcióról van-e szó vagy egy ténylegesen „holt anyag” feltárásáról –, hogy: *kinek* a kezében van a szike, *hogyan* fogja azt, *miért* épp úgy és *mit* akar vele kezdeni? S

it. Holott a kételyeket lehet, hogy éppen a jogtudományi/jogelméleti gondolkodás eddig domináns formáival szemben kellene megfogalmazni, amennyiben *ad 1.* egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy ezek számos, a mai napig adottként kezelt vagy csak többé-kevésbé reflektálatlanul hagyott metateoretikus előfeltevése igencsak nehezen védhető (hiszen a kortárs filozófia, irodalomelmélet, pszichológia, történetírás, tudományelmélet stb. részéről olyan, a jogtudomány számára is *alapvető* koncepciókat értek komoly kihívások, mint például a szabad akarattal rendelkező és racionális szubjektum, a szerző, a szándék, a szöveg, a jelentés identitása vagy épp a tudományosság kritériumai); *ad 2.* az is egyre erőteljesebb benyomásunk lehet, hogy a jogtudománynak a joganyag „racionális formálására” és/vagy az ítélkezési gyakorlat minőségének javítására vagy a (politikai) közösség ez irányú diszkurzív praxisainak a befolyásolására irányuló törekvései kudarcot vallottak. (Amelyek közül a „legtöbb eséllyel” valamilyen érdemi hatás kifejtésére a kifejezetten *dogmatikai ambíciókat dédelgető* értekezések rendelkeznek, bár e hatás tényleges erejét is megkérdőjelezi az a tény, hogy az ilyen értekezések javarésze sem más, mint a bírói gyakorlatban már eleve benne foglalt gondolkodásmódok, megoldások enciklopédikus gyűjteménye, amit úgy is meg lehetne fogalmazni, hogy a bírók és egyéb bürokratikus döntéshozók a jogtudománynak legfeljebb azokról a meglátásairól vagy javaslatairól hajlandók tudomást venni, amelyek befogadására már *eleve* készek.)²⁶ S ez természetesen tovább visz annak a kérdéséhez, hogy kik volnának a jogtudományi/jogelméleti szövegek „mintaolvasói”?²⁷ Azaz: *kihez beszél a jogtudomány?* Ismét nyugtalanító kérdésről van szó, amennyiben ugyanis elfogadnánk, hogy „[a] jogelméleti vizsgálódás disztinktív sajátossága *gyakran* a joganyag racionális formálására való törekvés”,²⁸ akkor fel kellene tennünk, hogy a jogtudomány mondandója valamilyen formában *többé-kevésbé rendszeresen* eljut a „döntéshozókig”. Ez azonban korántsem biztos, sőt, a vonatkozó szakirodalom, a különféle statisztikák és anekdotális bizonyítékok sora egyaránt azt látszanak alátámasztani, hogy a jogelméleti beszéd ily módon tételezett címezettjei vajmi kevésbé vesznek tudomást a jogtudomány eredményeiről vagy egyáltalán – s a jogelmélet esetében ez különösen igaznak tűnik – a létezéséről. S nem igazán hangzik megnyugtatóan Richard Posner azon „*vigasza*” sem, melynek értelmében a jogtudományi publikálás résztvevőinek nem kellene aggodniuk amiatt, hogy „a bírók ’nem olvassák’ őket”, mert e publikációkat nem is afféle olvasásra kell szánni, mint a napilapokat, hisz eleve képtelenség volna például elvárni azt, hogy bárki egyszerre figyelemmel kövessen 500 „*law review*”-t. Ily módon ugyan a legtöbb jogtudományi írás sorsa az, hogy „az elő-

éppen ezek azok a kérdések, amelyeket az amerikai jogelméleti koncepciókkal kapcsolatosan is érdemes feltenni.)

²⁶ Vö. PIERRE SCHLAG: Normative and Nowhere to Go. In i. m. 29. p. és kapcs. jegyzet, illetve The Evaluation Controversy, uo. 70. p.

²⁷ Ennek fogalmához lásd többek között UMBERTO ECO: *Hat séta a fikció érdekében*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1995, különösen 15–39. p.

²⁸ BÓDIG MÁTYÁS: i. m. 146. p.

fizetőktől rögtön a könyvtárpolicokra kerül”, de ez nem baj – mondja Posner –, mert mindig a kezünk ügyében lesznek, ha a jövőben ilyen irányú szükséglet keletkezik.²⁹ Vannak azonban jelei annak, hogy Posner-nek ez a „*kincstári?* – „optimizmusa” nem győz meg mindenkit. Erre utalhat a szerzőknek az a gyakorlata, amelynek keretében – mivel, ahogy azt Ed Rubin is megjegyzi, nem címezhetik mondandójukat „közvetlenül a döntéshozóknak”³⁰ – mintaolvasóként valamilyen imaginárius döntéshozót feltételeznek (egy *fiktív* politikai és/vagy szakmai közösséget, egy *fiktív* törvényhozót vagy egy *fiktív* – és tipikusan fellebbviteli – bíróságot), és úgy járnak el, *mintha* ezek bármelyike azonos volna a „ténylegessel”, s ehhez szólnak vagy ezzel azonosulnak. Sőt, előfordulhat, hogy az ideális döntéshozó a jogfilozófus alteregójaként tűnik fel, a jogtudós önképének egyfajta projekciójaként, s ennek eredményeként teremődnek olyan tökéletes, nem-emberi lények, mint például Dworkin „Herkules”-e. Ezt azonban nemegyszer és nem egészen alaptalanul lehet öncsalásnak tekinteni, amelynek azonban komoly konstitutív ereje van a jogtudományi/jogelméleti diskurzus fenntartásában. Ráadásul mindez kérdések további sorát implikálja. Miért van szükség erre az „öncsalásra”? Hova vezetne, ha a jogelmélet szembenézne a ténnyel, hogy saját zárt világának tagjain kívül gyakorlatilag nincs hallgatósága? Neil Duxbury is felteszi ezt a kérdést a brit jogtudomány-nyal/jogelmélettel kapcsolatosan, ahol – diagnózisa szerint –, ha lehet, még rosszabb a helyzet, amennyiben a jogtudományi/jogelméleti megfontolások ignorálása a „hivatalos szemlélet” rangjára emelkedett.³¹ Hogyan tartható fenn ilyen helyzetben a normatív jogi gondolkodás instrumentális és/vagy intellektuális értékebe vetett hit? Duxbury a jogközösség tagjaira való hivatkozással „lép túl” a problémán, amikor azt mondja, hogy a jog alanyai azt akarják, hogy a jogrendszer a lehető legjobb módon működjön, s ennek megfelelően a jogtudósoknak sincs más választásuk, minthogy „rámutassak a jogrendszer hiányosságaira és javaslatokat tegyenek arra, hogy az miként változhatna meg oly módon, hogy jobban szolgáljon bennünket”, még akkor is, ha e javaslatok „gyakran naivak” és „kétségtől kívül gyakran hullanak terméketlen talajra”.³² Ennek fényében viszont: miért kap oly kevés teret a jogelméletben a jog „alávetettjeinek” nézőpontja? Mi indokolja a jogelmélet részéről a résztvevő perspektívájának dominanciáját? S a „résztvevők” közül miért épp a fellebbviteli bíróságok gyakorlata áll a jogelmélet érdeklődésének homlokterében? Milyen kilátás nyílik a jog „valóságára” a fellebbviteli bíró nézőpontjából, s általában milyen mértékben és hogyan redukált az a megítélendő valóság, amelynek képe egy bíró számára tanúk, felek, ügyvédek, vádlottak, ügyészek tipikusan érdekvezérelt történeteiből rajzolódik ki? Miért nem erőteljesebb a jogelméletben ez utóbbiak bármelyikének nézőpontja? Ha lehet *például* úgy tekinteni a jogra, mint ami az

²⁹ Vö. RICHARD A. POSNER: i. m. 302. p.

³⁰ ED L. RUBIN: i. m. 904. p.

³¹ Vö. NEIL DUXBURY: Book Review, 60 *The Modern L. Rev.* 874 (1997).

³² Uo. 875–876. p.

állami hatalomgyakorlás korlátját képezi, miért nem próbál a jogtudomány, *mondjuk* a jogalanyok számára „hasznos tanácsokkal” szolgálni, hogy adott esetben kevésbé legyenek „kiszolgáltatottak”? Egyáltalán: *kinek a nyelvét beszéli* a juriszprudencia? Nem tűnnek-e időnként olyannak a jogtudomány képviselői, mint akik maguk sem tudják ezt a kérdést eldönteni, s nem eredményezi-e ez azt, hogy néha már-már hasonlatossá válnak – ha már az előbb szóba került Umberto Eco – „*A rózsza neve*” Salvatoré-jához, aki „...mindegyik nyelven is beszél, meg egyiken se. Vagyis hogy saját nyelvet csinált magának mindama nyelvek foszlányaiból, amelyekkel valaha is kapcsolatba került; és egyszer az a gondolatom támadt, hogy ez a nyelv nem az az édeni nyelv, amit az egyféle beszédben egységes, boldog emberiség a világ kezdetétől a bábeli toronyépítésig beszélt, nem is a gyászos elkülönülésből származó nyelvek valamelyike, hanem maga az isteni büntetést követő első nap bábeli nyelve, az öszürzavaré.”³³ S hogy ez nem egészen önkényes asszociáció, *talán* alátámasztják Willem Witteveen szavai a kortárs jogelmélet állapotáról: „A helyzet Bábel tornyának történetére emlékeztet, amelyben az ég felé törő emberek arra kárhoztattak, hogy különböző nyelveket beszéljenek. És a zűrzavar uralkodik. Ezek az állapotok.”³⁴

S végül: nem lehetséges-e, hogy mindezek a kérdések csak „szavak, szavak, szavak”, és végső soron minden úgy van jól, ahogy, mert a kortárs nyugati jogrendszerek eljárásai még mindig a *legkisebb rosszat* képviselik, s fáradozzunk inkább ezek alátámasztásán? *Ki tudja?*

Azt azonban semmiképpen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kudarc – vagy visszafogottabb fogalmazással: a hatás korlátozottságának – jelei egyre nyilvánvalóbbak, s ez azzal az értelmezéssel együtt, amelyben a jogtudománynak a jog egészének élete vonatkozásában betöltött bonyolult szerepe szerepvarként jelenik meg, elvezethet egy olyan helyzetértékeléshez, amely szerint a normatív jogi gondolkodás – *mint oldott kéve* – széthullóban van, és nem csak a „törvény”, de a jogtudományos gondolkodás szövedéke is lépten-nyomon „felfeslik” valahol.³⁵ Ebben az összefüggésben viszont az értékelés mércéinek szánt kitüntetett figyelem egyaránt interpretálható válságtünetként és menekülésként (illetve a menekülés lehetőségének a reményeként) is. *Ad I.* Válságtünet, amennyiben azt jelzi, hogy a jogelméleti tevékenység „értelmébe” vetett hit fenntartása egyre nehezebbé válik. (Ebben azonban nincsen semmi meglepő, minél távolabb kerülünk a XIX. századi pozitivista – és *optimista* – tudományeszménytől, illetve minél több bizonyítékkal rendelkezünk arra nézve, hogy a karteziánus kísérlet, amelynek keretében az ember a természet urává és birtokosává kívánt lenni, időnként katasztrofális következményekkel jár(hat), annál

³³ UMBERTO ECO: *A rózsza neve*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1988, 58. p. (Ford. Barna Imre).

³⁴ WILLEM J. WITTEVEEN: Cicero Tells a Story: On Narration and Rhetorical Reflection, In BRUCE L. ROCKWOOD (szerk.): *Law and Literature Perspectives*. Peter Lang, New York, 1996, 427. p.

³⁵ Vö. PIERRE SCHLAG: i. m. 69. p. (Természetesen a magyar irodalmi allúziók nélkül, de Schlag szó szerint a „széthullás” és „felfeslés” kifejezéseket használja.)

komolyabb erőfeszítésekre kényszerülünk a tudomány „emancipatórikus elbeszélésébe” vetett hit megőrizhetősége érdekében. Ugyanakkor: ez nem kell, hogy „pesszimizmussal” vagy „nihilizmussal” töltsön el bárkit – habár könnyű csalódottságot érezni –, mindössze csak a tudomány mint világmagyarázat primátusa kérdőjeleződött meg.³⁶ S talán így juthatunk el akár annak a megfontolásáig is, hogy „Kafka *A per*”-e épp annyira jó jogtudománynak, mint bármely más jogelmélet”.³⁷ *Ad 2.* Menekülés és remény, amennyiben az értékeléseméletek olyan diszkurzív keretként tűnnek fel, amelyben a jogelmélet kérdései újrafogalmazhatóak, sőt, amelyben a mércék tisztázására irányuló feladat elvégzése – új kritériumok meghatározása, jobb elméletek kidolgozása, pontosabb normák rögzítése – mintha utat nyitna a juriszprudencia egyéb problémáinak a megoldása felé is. Legrosszabb esetben azonban csak menekülésről van szó, a válság beismerésével való szembenézés félelméről és/vagy a tradicionális megközelítések pozícióinak a biztosításáról.

Mindezek fényében a használható mércék (miben)létére irányuló kérdés valóban megválaszolhatatlannak tűnik, és nem is igazán világos számomra, hogy mi más lehetne a sorsa – különösen egy efféle értekezés keretében³⁸ –, minthogy minduntalan – s persze mindig csak átmenetileg – *felfüggesztjük*.³⁹

Azt hiszem, a fentiek alapján a tévedés túlságosan nagy kockázata nélkül meg lehet állapítani, hogy napjaink jogelméleti tudása sok szempontból erőteljesen *destabilizált* tudásnak tűnik, s rendelkezésünkre állnak ugyan bizonyos mércék, de azok hatóerejük korlátozottsága okán szinte csak beláthatatlan távolságban képesek kijelölni a diskurzus határait, és a tematikai változatosság áttekinthetővé tételében – azaz végső soron az „érvényes” kánon azonosításában – sem lesznek segítségünkre, ahogy gyakran a szempontok, metodológiák, fogalmi apparátusok inkommenzurabilitásával szemben sincs esélyük. Ilyen körülmények között a jogfilozófiák számára sem adódik más, minthogy végleg leszámoljanak az egyetlen igaz leírás lehetőségével, és ennek a belátásnak a birtokában legyenek megengedőbbek egymással szemben; mert minden jogelmélet – még ha gyakran „ugyanazokról” a kérdésekről van is szó – más és más *történet* kontextusába helyezi mondandóját, amelyeket viszont valamiféle hie-

³⁶ Vö. pl. VAJDA MIHÁLY: *Ilisszosz-parti beszélgetések*. Jelenkor Kiadó, Pécs. 2001, 43–68. p.

³⁷ IGOR GRÁZIN: On Myth, Considered as a Method for Legal Thought. 15 *Law and Critique* 159, 159 (2004).

³⁸ A tipikus szerzői retorikai stratégia hasonló esetekben annak rögzítése, hogy a – *megfutamodásra kényszerítő* – kérdés *ad 1.* tulajdonképpen „nem képezi a jelen vizsgálódás tárgyát” (*valóban nem*); *ad 2.* tárgyalása „meghaladná a jelen tanulmány kereteit” (*valóban meg*). Szeretnénk azonban ennél egyértelműbben fogalmazni: *nem tudom a választ*.

³⁹ S a helyzetet sajnos az sem oldja meg, ha a „szakma mértékadó” képviselőinek véleményét tekintjük irányadónak abban, hogy például mit „nem lehet gondolni”. Ha csak annyit teszünk fel, hogy Herbert Hart, Ronald Dworkin, Richard Posner és Stanley Fish az elmúlt fél évszázad jogelméletében így vagy úgy, de egyaránt a „szakma mértékadó képviselőinek” számítanak, akkor kénytelenek vagyunk szembesülni azzal, hogy nem volna nehéz írásaikból olyan passzusokat idézni, amelyek lényegében azt mondják ki, hogy amit egyikük vagy másikuk gondol, azt „nem lehet gondolni”.

rarchiába rendezni – azaz bizonyos jogelméleti megközelítéseket egészében ignorálni, miközben másokat feltétlenül értékesebbeknek nyilvánítani – meglehetősen kétes vállalkozás.

Ami pedig a történeteket illeti: függetlenül attól, hogy Northrop Frye nyomán elfogadjuk-e, hogy valamennyi elbeszélhető történetünk pregenerikus cselekményszerkezeteket, végső soron mitikus alapsémákat követ,⁴⁰ vagy még

⁴⁰ NORTHROP FRYE: *A kritika anatómiája*. Helikon, Bp., 1998. (Ford. Szili József), különösen: 113–203. p. A narratívának az irodalomtudományos közvélekedés szerint kiemelkedően jelentős elméletét alkotják Northrop Frye – arisztotelianus és jungiánus ihletésű – munkái, különös tekintettel főművére, „*A kritika anatómiája*”-ra. A narratológiát hagyományosan az irodalomtudomány formalista-strukturalista megközelítéseinek keretében szokás elhelyezni, és Frye művének is vannak jellegzetes strukturalista vonásai, de irodalomtudományos besorolása rendszerint inkább az ún. archetipikus kriticismus – azaz az irodalom archetipikus és mitikus narratív mintáinak, karaktereinek, témáinak, motívumainak kutatása – címszáva alatt történik. Könyvének középponti kérdése, hogy vannak-e olyan narratív kategóriái az irodalomnak, amelyek átfogóbbak, mint az egyes irodalmi műfajok, vagy logikailag megelőzik azokat. Frye négy ilyen kategóriát határoz meg: a romantikus, a tragikus, a komikus és az ironikus vagy szatirikus. Ezek az irodalmi műveknek azokra az ún. pregenerikus cselekményszerkezetekre – Frye kifejezésével: *műtípus* – utalnak, amelyek a görög-római és a zsidó-keresztény vallásos irodalom korpuszaiból származnak, és meghatározzák minden fikció alapvető jelentéseit, tematikus tartalmát, azaz a verbális műalkotásokat tekinthetjük úgy is, mint archetipikus mítosz-struktúrák szublimátumait. Ennek megfelelően egy adott történet kimenetelének mikéntjét – miért történt úgy, ahogy – akkor értjük meg, ha azonosítani tudjuk azt az archetipikus mítoszt vagy pregenerikus cselekményszerkezetet, amelyet a kérdéses történet hordoz, mondanivalóját/értelmét pedig akkor, amikor azonosítjuk a témáját, ami a történetet „parabolává vagy példázattá” teszi. Az archetipikus-mitikus mozzanatok szerveződésének meghatározott formái figyelhetők meg az elbeszélésekben. Frye az „*Anatómia*” első esszéjében Arisztotelész „*Poétiká*”-jának kategorizálására visszautalva a legtagabb értelemben vett európai irodalmi hagyomány darabjait az azokban szereplő „hősök” tetteire – azaz a többi emberhez és a környezetéhez fűződő viszonyához – mérten csoportosítja, s erre építve ötféle „fikciós módot” határoz meg, amelyek egy másik metszetben vizsgálva lehetnek „tragikus” vagy „komikus” módok, míg megint egy másikban különbséget tehetünk köztük aszerint, hogy a „fikciós” vagy a „tematikus” elem dominanciája figyelhető-e meg. *Ad 1*: mítosz, amelyben a hős minőségileg áll a többiek és környezete felett, azaz isteni lény; *ad 2*: románc (azaz regényes történet), amelyben a különbség az előbbieknél viszonylatában fokozati; *ad 3*: ún. magas mimetikus mód, ahol a hős a többi ember fölé emelkedik, de nem a természeti környezete fölé; *ad 4*: ún. alsó mimetikus mód, amelyben a hős „közülünk való”; *ad 5*: ironikus mód, ahol a hős „képességeit vagy intelligenciáját tekintve alantasabb nálunk, úgy, hogy lenézhetjük kiszolgáltatottsága, tehetetlensége vagy abszurditása egy-egy jelenetében”. Mindezt történetileg vizsgálva láthatjuk, hogy az „európai fikció gravitációs központja állandóan lefelé halad”. (Uo. 33–34. p.) A XX. századi irodalom felől visszatekintve beláthatjuk, hogy ez az öt mód ciklikusan körben halad, ha megfigyeljük, hogy az ironikus mód, mind a tragikus, mind a komikus változataiban „visszatér a mítoszhoz”, ahogy ez nyilvánvaló Kafka és Joyce műveiben, de éppúgy a népszerű irodalom sci-fi műfajában. Továbbá: az előbbiekkal sokféle összefüggést megalapozva a mitikus-archetipikus mozzanatoknak az irodalmi szerveződését azok képi struktúrájának illetve jelentésének vonatkozásában is vizsgálhatjuk. Az ún. „nem átvitt értelmű mítosz” olyan világokat jelenít meg, amelyek egyike kíváncsú, a másik nem, s általában azonosíthatóak az adott irodalommal egykorú vallások egzisztenciális „mennyeiségével” vagy „poklával”, képi világukat pedig teljes metaforikus azonosság jellemzi. Az egyiket Frye „apokaliptikusnak”, a másikat „démonikusnak” nevezi. Az apokaliptikus képvilág és jelentés az irodalom mitikus módjához illeszkedik, a démonikus az ironikushoz „annak utolsó fázisában, amikor a mítoszhoz tér vissza”. Az e kettő közé eső irodalmi mítoszokat viszont nem

tovább lépve belátjuk-e, hogy történeteinket (és azok különbségeit) a nyelvhasználat figurativitása határozza meg,⁴¹ szembesülnünk kell annak tapasztalatával – „*tapasztalat! tapasztalat!*” –, hogy minden történet szükségszerűen átfedésekkel, ismétlésekkel, kihagyásokkal és elhallgatásokkal terhes, és nincs onnipotens elbeszélő, aki akár csak az egyes történetek összes cselekményszálát képes lenne a kezében tartani.

Nos, az előbbi, valamelyest – és szándékoltan – patetikus megjegyzések a jelen írás tekintetében többes funkcióval bírnak. Azzal együtt, hogy *egyelőre* még csak meg sem kísérlik vázolni a kortárs jogelméleti diskurzus állapotát, de érzékeltetni szeretnék annak tematikai és metodológiai sokszínűségét, és ennek fényében tenni érthetővé néhány dolgot. Mindenekelőtt azt, hogy meglepőnek tartom, hogy a jog jelenségvilága (szép)irodalmi mozzanatainak valamint a narratívák szerepének és a narráció tevékenységének a jogelméleti tematizálása viszonylag sokáig váratott magára, s számottevő irodalma csak az elmúlt két és fél évtizedben keletkezett, azaz jóval a jogelmélet ún. „interdiszciplináris fordulata”⁴² bekövetkezése után. Még inkább furcsa, hogy az ugyanebben az időszakban megélénkült magyar jogfilozófiai diskurzus – annak ellenére, hogy a jog nyelviségének a tapasztalatát több vonatkozásban is vizsgálja – a jog irodalmi/narratív megközelítéseiről, az ezek által nyújtott szempontokról, s általában a narrativitás/elbeszélés/történetmondás problémaköréről csak érintőlegesen látszik tudomást venni. *Pedig. Pedig* – ahogy éppen Szabó Miklós írja

---

metaforikus azonosságú, hanem ún. analogikus képvilág jellemzi, amelyekben az apokaliptikus és a démonikus struktúrák „dialektikusan hatnak”. A románc képvilága az apokaliptikus vízió emberi megfelelőjét nyújtja, s ezt az ártatlanság analógiájának nevezi Frye, a magas mimetikus képiség tartománya a természet és a ráció analógiája, az alsó mimetikus mód fikciónak képvilága pedig a tapasztalás analógiájának nevezhető, s az utóbbi olyan viszonyban áll a démonikus világgal, mint a romantikus ártatlanság az apokaliptikussal. Amennyiben pedig ezeket az irodalmi módokat a mitikus struktúrákkal meglévő kapcsolatok érzékelhető közvetlensége felől közelítjük meg, akkor azt láthatjuk, hogy a metaforikus azonosságtól elmozduló romantikus tendencia „még implicit mitikus struktúrákat sugall”, míg az ironikus tendencia már a történet formája helyett ennek tartalmára és megjelenítésére helyezi a hangsúlyt, tehát a „rálátás az archetipikusra” nehezkesebb, de ez a lényegesen nem változtat. Mindezek alapján pedig kirajzolódik egy olyan „koordinátarendszer”, amelyben a nyugati irodalom valamennyi műve – esztétikai értékétől függetlenül – elhelyezhető, s amelyben „műthoszokból eredő élményeink két ellentétes póluson rendeződnek. A tragédia és a komédia kontrasztban áll egymással, vegyülésre kevésbé hajlamosak. Ugyanígy a románc és az ironia, mivel az egyik az ideális, a másik a reális bajvivója. Ugyanakkor az egyik határeset az, amikor a komédia szatírába megy át, a másik pedig az, amikor románcá alakul. A románc lehet komikus vagy tragikus. A tragikum a fennkölt románcból a keserűen ironikus realizmusig terjedhet.” (Uo. 138–139. p.) A frye-i terminológia és „koordinátarendszer” alkalmazását a jogelmélet történetére nézve lásd ROBIN WEST: *Jurisprudence as Narrative: An Aesthetic Interpretation of Modern Legal Theory*. 60 *N. Y. Univ. L. Rev.* 145 (1985).

⁴¹ Vö. HAYDEN WHITE: A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás, IN KISS ATTILA, KOVÁCS SÁNDOR s. k. és ODORICS FERENC (szerk.): *Testes könyv. Ictus–Jate Irodalomelm. Csup.*, Szeged, 1996, 333–354. p.

⁴² Vö. RICHARD A. POSNER: *The Decline of Law as an Autonomous Discipline, 1962–1987*. 100 *Harvard L. Rev.* 761 (1987).

egy rövid összefoglalás keretében⁴³ – „történetek ... a jogban is vannak. Történet maga a jog is: egy világról, amely lehetséges..., s amelyben béke honol, bőség, rend és boldogság. A rend – valamikor, valaminek okán megbomlott, s értelmére hagyatkozva az ember ismét megkísérli a törött cserepek összerakását. Az eredmény a mű: a jog mint egységes, teljes, racionális – s célhoz vezető – emberi alkotás”. Ezt azonban rögtön azzal egészíti ki, hogy „mikor a narrativitás elméletének jogi megjelenéséről beszélünk, mégsem erre utalunk, hanem arra a törekvésre, amely a jog egységét és koherenciáját egy annak mélyén (is) rejlő 'narratív grammatika' működésében látja.” Ez igaz, amennyiben a narratívák felé az alkalmazott nyelvészet felől közelítünk,⁴⁴ de – mint azt próbálom majd bemutatni a későbbiekben – az angolszász jogirodalomnak van olyan vonulata is, amely – igaz, elsősorban specifikus észak-amerikai tematika révén – a jog említett „egyedi” történeteit (s gyakran ezeken keresztül magát a „nagy elbeszélést”) problematizálja – részét képezve azon teoretikus vállalkozásoknak, amelyekre összefoglaló jelleggel a *jog és irodalom* elnevezést szokás alkalmazni⁴⁵ –, s egyben nem ritkán magát a jogelméleti beszédmódot is az irodalmi felé közelíti. Véleményem szerint még e jogelméleti kísérletek legszokatlanabb példáinak – lásd majd Derrick Bell írásait vagy épp Patricia Williams Benetton-sztoriját – a létjogosultságát sem vitathatjuk el, feszegetések bármennyire is a megszokott diszkurzív jogelméleti beszéd határait.

Ugyancsak a fentiek fényében tartom szükségesnek, hogy a kényszerű lemaradást behozni, s így újabb és újabb tematikákkal szembenézni kényszerülő tudományok „teoretikus importja” jegyében legyen egy olyan többé-kevésbé átfogó vázlat, amely minimálisan a figyelemfelkeltés szándékával bemutatja, hogy az irodalom, a narratívák és a narráció tevékenysége milyen összefüggésekben jelennek meg a kortárs amerikai jogirodalomban.

⁴³ SZABÓ MIKLÓS: Szó szerint...A jog és a nyelv interferenciájáról. In SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Jog és nyelv*. Bp., 2000, 17. p.

⁴⁴ Uo. 16. p.

⁴⁵ *Ugyanakkor*: a jogelméleti trend elmozdulására és a hangsúlyok áthelyeződésére látszik utalni az a tény, hogy a „jog” és a „narratívák” kapcsolatára irányuló vizsgálatokat, az amerikai narratív juriszprudencia kísérleteit eredetileg a „jog és irodalom” irányzat egyik leágazásának tekintették, mára azonban a megnevezés változóban van, amennyiben nem ritkán a narrációkutatást tekintik annak az általános diszkurzív keretnek, amelyen belül kap helyet a specifikusan irodalmi elbeszélések és az ezekre vonatkozó irodalomtudományi kutatások jogelméleti tapasztalatainak az összegzése. Annyi bizonyos, hogy a különböző szerzők fogalomhasználata ebben a tekintetben sem egységes. Ehhez általánosságban lásd GUYORA BINDER és ROBERT WEISBERG: *Literary Criticisms of Law*. Princeton University Press, Princeton, N.J., 2000.

„A narratíva természetéről beszélni annyit jelent, mint vizsgálódásnak tárgyává tenni a kultúra egészét, sőt, mondhatnánk, az egész emberiség természetét.”

(Hayden White)⁴⁶

„I am a judge. I know nothing of the theories of narrative and of literary criticism of law.”

(Pierre N. Leval)⁴⁷

Irodalom, narratíva, jog

Azzal együtt, hogy: ezen a ponton ismételtelen olyan kérdésekkel találjuk szemben magunkat, amelyek rendkívül szövevényesek, a megfogalmazható válaszok felettébb szerteágazóak és gyakran ellentmondásosak. Nevezetesen az „irodalom” és a „narratíva” fogalmainak jelentéstartalmáról és ezek egymáshoz való viszonyáról, különbözőségeikről és azonosságairól van szó, illetve arról, hogy milyen értelemben – és melyik értelmükben – hasznosíthatóak a jogelmélet számára. A „jog és irodalom” néven ismeretes kutatások előfeltevése mindig is az volt, hogy határozottan van valami – és nem csak az érzés⁴⁸ –, amit az irodalom tanulmányozása nyújthat a jogászok számára, ugyanakkor a kezdetektől fogva kérdésként merült fel az, hogy az irodalom vagy az irodalmiság milyen vonatkozásban lehet „valóban” érdekes a „joggal” összefüggésben? Vajon a primér irodalmi szövegek abban az értelemben és minőségükben fontosak-e a jogtudomány számára, hogy esztétikai értéket képviselő művészeti alkotásokként vonják magukra a figyelmünket, és mint ilyenek lehetnek képesek legjobb esetben a rilkei „*Változtasd meg életedet!*”⁴⁹ imperatívusz jegyében ténylegesen formálni vagy felülírni bizonyos a „joggal”, jogászokkal, jogszolgáltatással kapcsolatos meggyőződéseinket, előítéleteinket, helyzetértékelésünket, nézőpontunkat (különös tekintettel ezek morális aspektusaira)? Vagy akkor lehet-e az „irodalommal” való foglalatosság termékeny a jogászok számára, ha az irodalminak nevezett szövegekre, mint narratív struktúrákra, mint a nyelvi működés egy sajátos módusára tekintünk, és más – nem-irodalmi – narratívákhoz képest legfeljebb annyiban tulajdonítunk ezeknek különös jelentőséget, amennyiben a történetmondás legjobb példáival szolgálnak? Ez utóbbi álláspont elfogadása – illetve az irodalmi szöveg, mint (adott esetben morális tanulságokat

⁴⁶ HAYDEN WHITE: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében. In *A történelem terhe*. Osiris, Bp. 1997, 103. p.

⁴⁷ PIERRE N. LEVAL: Judicial Opinions as Literature. In PETER BROOKS és PAUL GEWIRTZ (szerk.): *Law's stories*. Yale University Press, New Haven & London, 1996, 206. p.

⁴⁸ Vö. OTTLIK GÉZA: *Buda*. Európa Könyvkiadó, 1993, 10–11. p.

⁴⁹ RAINER MARIA RILKE: Archaikus Apolló-torzó. In: *Rilke versei*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1983, 184. p. (Ford. Tóth Árpád).

is hordozó) műalkotás és narratív struktúra szembeállítás – viszont olyan érveléshez is elvezethet, mint például Bert van Roermund-é, aki szerint *ad 1.* az irodalom művészetének tanulmányozása szolgálhat ugyan érdekes belátásokkal a jogászoknak is, rendelkezhet ugyan pedagógiai értékkel a jogászképzésben (ebben szinte mindenki egyetért), de a „jogra” vonatkozó tudásunknak semmiképp nem kitüntetett forrásai a szépirodalmi művek (különösen akkor nem, ha ezekből kiindulva „a” jog valamilyen „elméletét” akarnánk létrehozni), azaz éppígy juthatnánk hasonló tanulságokhoz filmek, színházi előadások vagy a képzőművészet termékeinek a tanulmányozása révén, arról nem is beszélve, hogy a művészeteken kívül a jogtudósok számos más „forrásból is meríthetnének”, mondjuk, ha dolgoznak egy évig szociális munkásként vagy épp „eltöltene egy hetet börtönben”; *ad 2.* jogfilozófiai szempontból csak az járhat teoretikus haszonnal, ha a jog narrativitására koncentrálunk, amihez viszont nincs szükségünk az irodalom fogalmára; *ad 3.* a „jog és irodalom” trópusa félrevezető, de legalábbis konfúz, amennyiben olyan vonatkozásokban sugall hasonlóságokat „jog” és „irodalom” között, amelyekben nem hasonlóak, miközben más közös vonásokat eltakar, s különösen: olyan kontextusba helyezi a narratíva fogalmát, amely elfedi annak valódi jelentőségét a „jog” vizsgálata elől.⁵⁰ Ugyanis: amikor a „jog és irodalom” kutatások azzal a feltételezéssel élnek, hogy „jog” és elbeszélte történet között van valami olyan kapcsolat, amely a jogtudomány számára is jelentőséggel bír, s az összefüggések feltárása irodalmi művek tanulmányozása révén megvalósítható, akkor Roermund szerint öntudatlanul is eltörlik a határokat narratíva és irodalom valamint irodalom és művészet között, s ezáltal elhomályosítják azt a kérdést, hogy a narratívák jogelméleti tanulmányozásának a jogi gondolkodás számára „felszabadító ereje” vajon a vizsgálat tárgyává tett elbeszélések esztétikai kvalitásaival áll-e összefüggésben vagy pedig a jobb megértéshez a kulcsot ezek narrativitása szolgáltatja. Márpedig – mondja Roermund – épp ahogy nem feledkezhetünk meg a „narratíva” és az „irodalom” különbségéről (egy hétköznapi anekdota például nemigen tarthat igényt az irodalmi rangra), éppúgy észben kell tartanunk, hogy „irodalom” és „irodalmi érték” – az esztétikai kvalitás vagy erő értelmében – sem identikus fogalmak. A különbségek figyelmen kívül hagyása viszont mindazon törekvések esetében, amelyek a „jog irodalmi elméleteivé” kívánnak lenni, a jogelméleti szerzőkre annak „bizonyítási terhét” rója, hogy a „jog” és/vagy a jogász tevékenység illetve az „irodalom” között az artistikum szintjén vonjanak párhuzamokat és találjanak hasonlóságokat. Ez azonban már abban a pillanatban elemi nehézségekbe ütközik, amikor rámutatunk, hogy „jog” és „irodalom” között milyen alapvető eltérések vannak, amennyiben az előző könnyen összefüggésbe hozható az erőszak, a dogma, a kalkulálhatóság, a hivatalos személyek fogalmával, az utóbbi kapcsán viszont egyiket sem tartanánk jellemzőnek. Legalábbis első ránézésre.

⁵⁰ Vö. BERT VAN ROERMUND: Law is Narrative, not Literature. 23 *Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie & Rechtstheorie*. 221 (1994).

Másodikra annál inkább, ha az irodalmi kánon fogalma felől közelítünk a két terület viszonyához. Ha ugyanis az irodalmi kánon alakulására, mint *normatív rendszertörténetre* tekintünk, akkor láthatjuk, hogy nemcsak az irodalmi intézményrendszer és ennek hivatalos személyei, az irodalomkritikákban megtestesülő dogmák, de az „erőszak” mozzanata is hozzátartozik az „irodalomhoz”, amennyiben a kánon körülhatárolása egyben hatalmi/politikai tett is.

Ezt az állítást látszik igazolni az a „kánonvita és kultúrháború” is, ami az 1990-es évek első felében tetőzött az Egyesült Államokban, és többek között a narratív jurisprudentia kibontakozásának közvetlen kulturális hátterét adja. Maga a vita az irodalmi kánonok és a kanonizáció folyamatának a természetét problematizálja – különösen ezek hatalmi-politikai aspektusait –, s bár egy látószög egészen praktikus kérdésből indult ki – mit kell tanítani az iskolákban, s elsősorban az egyetemeken? –, szerves része annak a diskurzusnak, ami a nyugati kultúra „ellentmondásosságáról”, az „elnyomó” és a „felszabadító” tendenciák egyidejű jelenlétéről szól, arról, amit jól illusztrál Richard Rorty megállapítása, miszerint e kultúrát gyakran és jó okkal tartják „rasszistának, nemileg diszkriminatívnak és imperialistának, [d]e természetesen ugyanez a kultúra aggódik olyan nagyon önnön rasszizmusa, nemi diszkriminációja és imperialista volta miatt”.⁵¹ (A vita jogelméleti kapcsolódási pontjait jelzi, hogy a kánonkérdésről olyan, az irodalomtudományi és a jogelméleti diskurzusban egyaránt érdekelt szerzőknek is van mondanivalójuk, mint Richard Posner, Stanley Fish vagy Richard Weisberg; relevanciáját pedig legrövidebben úgy lehetne összefoglalni, hogy közvetlen kontextusát képezi mindazon állítások igénybejelentéseinek, amelyeket számos amerikai szerző fogalmazott meg, nevezetesen, hogy a korábban vagy még mindig kirekesztett pozícióban lévő etnikai, faji, vallási kisebbségek tagjaitól származó –gyakran egyes szám első személyű – narratívák bevezetése a jogi diskurzusba deskriptív értelemben a jogi folyamatok pontosabb leírásának, normatív értelemben pedig a társadalmi igazságosság megteremtésének elengedhetetlen feltétele.)

A vitában a kánon irodalomtudományi fogalmának az a két aspektusa kerül szembe egymással, amelyeket leginkább az egyik oldalon az ún. immanens, a másikon az intézményes kanonizációs felfogások reprezentálnak.⁵² Az immanens koncepció mintaértékű példája található meg Harold Bloom „*A nyugati kánon*” c. művében,⁵³ amely a kánonképződés folyamatát a „hatásiszony” vagy

⁵¹ RICHARD RORTY: Heidegger, Kundera és Dickens. *Holmi*, 1993/2, 238–252. p.

⁵² A különbségtételhez lásd ROHONYI ZOLTÁN: Előszó. Kánon, kánonképződés, kanonizáció. In uő. (szerk.): *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Osiris-Láthatatlan Kollégium, Bp., 2001, 7–15. p. Rohonyi megjegyzi, hogy az irodalomtudományos fogalom „a két aspektus összevonását és operativizálását kívánja meg”. S valószínűleg igaza van abban is, hogy „a kánon iskolai, pragmatikus funkciójú s hatásvizony-mechanizmusú elgondolása akkor áll szemben egymással, ha a Metron és a Kánon antik különbözőségéről megfeledkezve s a magaskulturái igényről lemondva egy mediatiszt világ napi gyakorlatának engedjük át magunkat”. Ebben a vitában pedig épp erről volt eredendően szó.

⁵³ HAROLD BLOOM: *The Western Canon*. Harcourt Brace, New York, 1994.

„hatásszorongás” fogalmával ragadja meg, azaz az irodalom olyan belső történekeként határozza meg, amely szerző és szerző, mű és mű közötti ödipális/intertextuális kapcsolataként realizálódik, azaz a kánon olyan, a túlélésért egymással küzdő szövegek közti választás eredménye, amelyet nem „domináns társadalmi csoportok, oktatási intézmények és kritikai tradícióik” visznek véghez, hanem olyan „későn érkező szerzők, akik úgy érzik, ez vagy az a költő előd szemelte ki őket”.⁵⁴ Az elgondolás kritikájaként viszont azonnal felhozható, hogy nem látszik tudomást venni arról a tényről, hogy szerzők és művek *intézményesen* kanonizáltak, azaz, hogy mondjuk „Shakespeare központi szerepét – „Shakespeare nélkül nincsen kánon, mert Shakespeare nélkül nincs kire ráismerni önmagunkban.”⁵⁵ – nem magyarázza meg kielégítően például Milton s mások vele kapcsolatos hatásszorongása”.⁵⁶ Azaz: igaza lehet ugyan Bloomnak abban, hogy egy szerző műveinek kanonikus státusza végső soron „a figuratív nyelv szintjétől, az eredetiségtől, a kognitív erőttől, a kulturális tudástól és a dikció erejétől”⁵⁷ függ, de a nagy alkotó mint kánonalapító koncepciója nem magyarázza meg, hogy a kanonizáció normatív rendszertörténet. Az intézményes felfogás viszont erre az elemre helyezi a hangsúlyt, mondván, hogy kulturális kommunikáció és annak intézményes formái nélkül soha nem is létezett kánon.

Az intézményesség szerepének megítélése tekintetében e felfogás hívei között is jelentős eltérések mutatkoznak,⁵⁸ de jelen pillanatban elegendő e felfogás azon radikális változatára rámutatni, ami a „kánonvita” egyik táborának álláspontját is képezi: a kánon mindig valamilyen hatalmi elit konstrukciója és e pozícióját továbbörökítő intézménye. (Bloom érve ezzel szemben az – a hatásizony elmélet alapvetésén túl, miszerint nem intézmények irányítják akarattalosan a kánon alakulását, hanem az irodalmi tér-időben egymásra találó szerzők –, hogy a „nagy műveknek”, legyenek akár „politikailag inkorrektek” is, az olvasóra nézve nincs közvetlen politikai relevanciájuk, s maga az olvasás aktusa sem közösségi/politikai esemény, hanem olyan magányos tevékenység, amelynek tapasztalata haladáságunkkal szembesít mindannyiunkat.) Nem kell azonban radikális – s pláne nem „fizetett radikális”⁵⁹ – álláspontot elfoglalni ahhoz, hogy a kánon inherens politikumát felismerjük, mint arra Kálmán C. György is rámutat: „... a kánon legbelül mindig politikus: ideológiákat testesít meg, értékeket közvetít, értelmezéseket és világképeket sugall, történelemkép kontúrjait

⁵⁴ HAROLD BLOOM: Elégikus töprengés a kánonról. In ROHONYI ZOLTÁN: i. m. 188. p.

⁵⁵ Uo. 202. p.

⁵⁶ ROHONYI ZOLTÁN: i. m. 12. p.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ A különbségek taglalása túllépne a jelen tanulmány keretein, de két eltérő, ám egyaránt reprezentatív álláspont összevetéséhez lásd Frank Kermode és Guillory írásait. In ROHONYI ZOLTÁN: i. m. 109–139. p., illetve 241–276. p.

⁵⁹ Vö. FARKAS ZSOLT: i. m. 35. p.

vázolja fel, és így tovább...”⁶⁰ vagy még kevésbé erős fogalmazással Szegedy-Maszák Mihály: „... a műfajok végül is társadalmi intézménynek tekinthetők, és más társadalmi intézményektől is függnék.”⁶¹ Ezzel a felismeréssel szorosan összefügg annak a tapasztalata, hogy írjunk bármit is egy kánon javára, mindig számítani lehet ellenvetések és ellenkánonok felbukkanására.⁶² Ennek a politikai – közösségi és hatalmi – mozzanatnak az evidenciája fejeződik ki abban – a vitát a jogelmélet felé is megnyitó – koncepcióban, amely a kánont a modern nemzetállamok kulturális infrastruktúrájának elemi intézményeként definiálja⁶³, illetve abban az érvelésben, amely szerint az irodalom a maga történetiségében kirekesztő/marginalizáló természetű intézményi gyakorlatok formájában nyilvánult meg.⁶⁴

⁶⁰ KÁLMÁN C. GYÖRGY: Közösségek, kánonok, rendszerek. In *Te rongyos (elm)élet!*. Balassi, Bp., 1998, 122. p. Ugyanennek egy másik aspektusát villantja fel Henry Louis Gates, Jr., amikor az önmagukat a nyugati kultúra letéteményeseinek tartók felháborodására, mely szerint a kánon átpolitizálódik, ekként reagál: „nos, ez csak arról árul el valamit, hogy milyen figyelemre méltóan sikeresnek bizonyultak a hivatalos irodalomtörténetek abban, hogy önmagukat olyan természetes és semleges képződményekként tüntessék fel, amelyeket világi érdekek nem fertőztek meg.” HENRY LOUIS GATES, JR.: *Loose Canons. Notes on the Culture Wars*. Oxford University Press, New York-Oxford, 1992, 33. p.

⁶¹ Idézi KÁLMÁN C. GYÖRGY: i. m. 101. p.

⁶² Ehhez természetesen nincs szükség politikára, de még egy „nagy mű” moralitásának megvitatására sem. Azok után, hogy a legkanonikusabb Shakespeare „Hamlet”-jének – másoknak is volt – művészi „fiaskó” volta mellett is lehet jó érveket felhozni, s ha ezt történetesen nem kisebb szerző és kritikus teszi, mint T. S. Eliot, akkor már nincs min meglepődni. Vö. T. S. ELIOT: Hamlet. In *Vágy a rendben*. Gondolat, Bp., 1981, 73–78. p.

⁶³ S nem kevésbé abban a felismerésben, hogy egy-egy etnikai vagy nyelvi kisebbség irodalmi szövegkorpuszának a megkonstruálása magában hordja az önállóságra (autonómiára), önkormányzatra vonatkozó igényt is, valamint hogy a kisebbségi irodalmi hagyományok feltárása és ellenkánonként, vagy a meglévő kánonba annak a rangján integrálódni kívánó kulturális örökségként való felmutatása nyilvánvalóan az adott kisebbség egyenjogúsításának színfonmája, sőt, nem is képzelhető el másként, mint egy „felszabadító mozgalom” keretében. S bár egy ilyen álláspont elfoglalása teoretikus szempontból és stratégiaként is súlyos belső ellentmondásokkal terhes – ezt nem egyszer a megközelítés alkalmazói maguk is elismerik –, a vita jogelméleti meghosszabbítása tekintetében mégis döntő szerepe van, lévén az érdekelt szerzők javarésze ezek a kiindulópontja.

⁶⁴ A XIX. századi Amerikában például a hivatásos kritika a feketékre és a nőkre is úgy tekintett, mint akik nem képesek sem a következetes fogalmi, sem a kreatív gondolkodásra, próbálkozásaik pedig hitetlenkedő és leereszkedő fogadtatásban részesültek. (Vö. HENRY LOUIS GATES, JR.: *The Signifying Monkey: A Theory of Afro-America Literary Criticism*. Oxford University Press, Oxford-New York, 1988, 129–131. p.) Ráadásul: azzal együtt, hogy esztétikai értéket képviselő alkotás megjelentetése valamely marginalizált társadalmi csoport egy tagja részéről önmagában igénybejelentésnek tekinthető a mindenben egyenlő státuszra vonatkozóan – hiszen a korszak uralkodó zseniesztétikája egyébként a szerzőt az önmegvalósító individuum mintáértékű példájának tekintette – az egyenjogúsításért folytatott küzdelem szempontjából e művek megítélése ambivalens. Ennek oka pedig az, hogy – mint azt Sandra M. Gilbert és Susan Gubar kimutatták a kor női írói esetében – ezek a művek a korabeli kanonikus kritika mércéihez látszottak igazodni, így alig tértek el az irodalom legitimnek tekintett irányvonalától, s ebben az értelemben inkább az „együttműködés” és nem a „lázadás” aktusainak tekinthetők, olyanoknak, amelyek nem az elnyomottak autentikus hangját szóltatják meg. (Vö. SANDRA M. GILBERT és SUSAN GAMBER: *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*.

Mindezek alapján – s valóban: a radikális álláspont elfogadása nélkül is – láthatjuk, hogy az autoritativ döntés/ítélet – illetve az a mód, ahogy az „ítélet” mindig egy előre adott intézményhez és autoritáshoz kötődik – nemcsak a „jog”, de legalább annyira az „irodalom” konstitutív eleme is.

Ez azonban egy egészen másfajta – és más szinten megjelenő – összefüggés, mint amit – és ahol – a „jog és irodalom” kutatások Roermund szerint feltételeztek és kerestek. Mindez pedig abban a meglátásban összegezhető, hogy azt állítani valamiről, hogy az „irodalom” része, egészen más, mint ezáltal „esztétikai értéket” is tulajdonítani valaminek – tehát ezek valamiféle azonosságát deklarálni –, hiszen egy-egy mű jelentősége gyakran éppen a meglévő kánon és a kánonképző mércék átírásában vagy akár lerombolásában áll, ahogy előfordulhat – ellenkező előjellel – az is, hogy egy adott korszakban valamit a kánon szerves részének tekintünk, ám az utókor ítélete egészen más lesz. Ez viszont elvezethet ahhoz a következtetéshez, hogy azok a jogelméleti törekvések, amelyek bizonyos szövegek – s az általuk elbeszélte történetek – „irodalmiságában” és nem azok – mindenféle inherens artisztikum előzetes feltevésétől független – narrativitásában próbálják meg lokalizálni a „tanulságok” forrását, tévúton járnak. Mindebből azt a következtetést vonja le Roermund – véleményem szerint talán túlságosan is rövidre zárva a kérdést –, hogy jogfilozófiai szempontból azok a vállalkozások bizonyulhatnak termékenyeknek, amelyek nem a „jog” valamilyen „irodalmi”, hanem „narratív” elméletét próbálnák meg kidolgozni. Méghozzá a narratíváknak és a narrativitásnak abból a jellegzetességéből kiindulva, amit a „referencia folyamatos felfüggesztésének/megakadályozásának” lehetne nevezni, amire Roermund elsődlegesen olyan episztemológiai paradigmaként tekint, amely ellentétes irányban halad azzal, amit általában véve a gondolkodás – s ezen belül a jogi gondolkodás – reprezentacionalizmusaként szokás azonosítani. Jonathan Culler mutat rá határozottan a narratívák működésének antirepresentacionalista tendenciájára.⁶⁵ Ebben a megközelítésben az elbeszélte történetek első lépésben olyanokként állnak elénk, amelyek azt sugallják, hogy az elbeszéléshez képest az elbeszélte események pre-egzisztensek és a

---

Yale University Press, 1979.) Ennek az autentikus hangnak a megtalálása azonban felettébb nehéz feladatnak bizonyult, mint azt az erre irányuló kísérletek sora mutatta: sem az „elnyomás előtti” korszakban nem sikerült a kisebbségi identitás irodalmi gyökereit azonosítani, a kirekesztettség idejének próbálkozásai pedig ahelyett, hogy a diszkriminatív sztereotípiák lebontását érték volna el, inkább azok megerősítése irányába mutattak, és inkább értékelhetők a kirekesztettség tünetegyütteseként, mint liberációs teljesítményként. Ennek nyomán jutottak el a kisebbségi irodalmak kritikusai az 1970-es években oda, hogy megfogalmazzák: valóban autentikus és szubverzív kisebbségi irodalom csakis egy „felszabadító mozgalom” társadalmi kontextusában lehetséges. Ennek megfelelően a marginalizált kisebbségi csoportok kortárs mozgalmi kulturális hagyományaik alakulását olyan módon ábrázolják – „újracsalekményesítve” önmaguk történetét –, mint amelyek során az elhallgattatástól a szimptomatikus hamis öntudat állapotán keresztül a valódi önmegismerésig és kifejezésig juthatnak el. S a csoportidentitás autentikus narratívái és az ezekhez való *kritikai* viszonyulás kialakítása képezheti az alapját annak, hogy a kisebbségek ténylegesen részesüljenek abból, amit a történelem eddig megtagadott tőlük.

⁶⁵ JONATHAN CULLER: *The Pursuit of Signs*. Ithaca, N.Y., 1981.

narráció aktusától függetlenül adottak, azaz „esemény” és „értelmezés” viszonyában olyan hierarchiát keletkeztetnek, amelynek első eleme a domináns. Ugyanakkor második lépésben egy ezzel ellentétes hierarchiát is létrehozhatnak, amennyiben láthatóvá teszik, hogy az „esemény” mennyiben éppen a narratív koherencia erőinek a produktuma. (A klasszikus példa ebben a tekintetben Oidipusz története.) Harmadik lépésben pedig – és ez a legfontosabb – a történetek folyamatosan felfüggesztik és megakadályozzák, hogy a megértés e két hierarchikus módozata közül bármelyik teljes dominanciára tegyen szert a másik felett, azaz a megértés logikáját mindig visszafordítják, amint valamelyiknek a határáig eljutunk, s ennyiben mindenféle filozófiai abszolutizmus ellenében hatnak. Nem kifejezett reprezentacionalizmus-kritikát testesítenek meg, de felmutatják a gondolkodás eljárásainak non-representacionalista lehetőségeit is, s ez lehet az, ami a jogi folyamatok narrativitásának elemzését kitüntetett jelentőséggel ruházza fel, s így lehet végső soron azt állítani, hogy a „jog” nem „irodalom”, hanem „narratíva”.

Nos: bár Roermund álláspontja különösen ez utóbbi vonatkozásokban nagyon fontos meglátásokat tartalmaz, ellenvetések több szempontból is megfogalmazhatóak. *Ad 1.* Éppen a kánon fogalma központi jelentőségének a felismerése, annak a belátása, hogy az irodalom kanonikus természete és a jog pozitivitása között „családi hasonlóság” áll fenn⁶⁶, nyithatja meg a terepet a jogelmélet számára a kánonképződés folyamata irodalmi és jogi párhuzamainak és összefüggéseinek a vizsgálata felé, ami viszont nem nélkülözheti az „irodalom” és az „irodalmiság” fogalmait sem. *Ad 2.* Amennyiben Roermund „a jog irodalmi elméletei” ellenében érvel, úgy olyasmivel száll szembe, amit a „jog és irodalom” kutatások – talán James Boyd White munkásságát leszámítva – nemigen állítanak, azaz általában nem tartanak igényt valamilyen átfogó paradigma státuszára. *Ad 3.* Fel lehet hozni azokat az ellenvetéseket is, amelyeket Richard Weisberg fogalmaz meg Roermund-nak szánt válaszában⁶⁷. Nevezetesen Weisberg szerint az „irodalom” és „narratíva” efféle szembeállítás felesleges, mivel a „jog és irodalom” vizsgálódások számára az irodalmi művek mint narratívák és nem mint a művészet specifikus megnyilvánulásai jönnek szóba jogelméleti meglátások forrásaiként, különös figyelmet fordítva azokra az alkotásokra – s ez elsősorban az epikus műfajok bizonyos darabjait jelenti –, amelyekben az irodalmi szöveg mintegy *leképezi*⁶⁸ az ábrázolt jogi eljárás valami-

⁶⁶ BERT VAN ROERMUND: i. m. 224. p.

⁶⁷ RICHARD WEISBERG: Response to Bert van Roermund. 23 *Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie & Rechtstheorie*, 228 (1994).

⁶⁸ Hozzá kell tenni persze, hogy Weisberg irodalom-felfogásának alapját leginkább Lukács György regény-elmélete adja. (LUKÁCS GYÖRGY: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete*. Magvető, Bp., 1975.) Ugyanakkor azt is, hogy a „mimézis”-nek valóban létezhetnek szinte tökéletes esetei, lásd például az alábbi „kérdésszerű írást”. (ÖRKÉNY ISTVÁN: Használati utasítás. In *Egyperces novellák*. Magvető Zsebkönyvtár, Bp., 1977, 5. p.) Örkény István 1953-tól az Írószövetségben tevékenykedő jobboldali írók csoportjához tartozott. 1956 őszén az Írószövetség elnökségének, az Irodalmi Újság szerkesztőbizottságának tagjává választották. E szervezetek ellenforradalmi tevékenységének irányvonalával egyetértett. Helyeselte az 1956. október 23-

lyen sajátosságát, tehát például amikor Dosztojevszkij „*A Karamazov testvérek*” c. regényének vonatkozó részeiben az elbeszélés módja kifejezetten repetitív lesz. (Azzal együtt, hogy más helyen Weisberg az irodalmi művek jogelméleti feldolgozásának másfajta lehetőségei mellett is érvel, amikor azt írja, hogy „[...] az irodalom két, egymástól különböző, ám kapcsolódó módon tanít a jogról. Először is az irodalom *hogyanja* révén [...], és másodsor az irodalom *mije* – azaz ’tanulságainak’ a jog számára történő racionalizált újrafogalmazása – által.”⁶⁹ Sőt, a „tanulságok” köréből a morálisakat sem rekeszti ki.)⁷⁰

Ezek előadásával nemcsak azt szerettem volna érzékeltetni, hogy az „irodalom” és a „narratíva” fogalmai valamint a „jog és irodalom” illetve a „jog és narratíva” kutatások milyen összetett – és adott esetben problematikus – viszonyba kerülhetnek egymással, hanem mindezek fényében szeretném elfogadhatóvá tenni azt az eljárást, amelynek keretében az alábbi értekezés során a fogalmakat és kutatásokat – identikus vagy akár csak szinoním voltak állítása nélkül – olyanokként fogom kezelni, amelyek kontinuusak. Hadd nevezek meg három okot, ami erre az eljárásra indított. A legegyszerűbb ok: dolgozatomban jelentős részben bemutatás is, olyan jogelméleti megközelítések feldolgozása, amelyek a hazai szakirodalomban a mai napig nem bírnak számottevő recepcióval. Ez viszont azzal a következménnyel jár, hogy meglehetősen heterogén és gyakran igencsak különböző előfeltevésekkel operáló megközelítéseket kell valamilyen módon egyszerre tárgyalni, s lévén, hogy a leginkább a „jog és irodalom” néven ismeretes irányzat koncepciói az „irodalom”, a „narratíva” és a „jog” fogalmai és a kapcsolódó kérdések tekintetében egyaránt erőteljesen

án megindult mozgalmat, annak támogatására írta meg és olvasta fel a Rádióban: „Fohász Budapestért” című írását, s jelentette meg az „Igazság” című lapban. Ugyancsak ő írta a „Szabad Kossuth Rádió” adásai elindítása bevezetőjének hírhedt „Hazudtunk éjjel, hazudtunk nappal” című ellenforradalmi rágalmat. 1956. november 4.-e után tevékeny részt vett az Írószövetség „Forradalmi Bizottság”-ában, annak ténykedésével egyetértett. 1956 decemberében Déry Tibor, Képes Géza, Tamási Aron társaságában részt vett Krisna Mennon indiai követ tájékoztatásában. Aktívan tevékenykedett az Írószövetség 1956. december 28-i ülésének, s annak határozatainak előkészítésében. Az Írószövetség autonómiájának felfüggesztése után az ellenséges tevékenységet tovább folytatta: ő volt az egyik szervezője az írói sztrájknak, az Irodalmi Tanács alakulásakor a bojkottálásának. Örökény véleménye, magatartása a legutóbbi időig nem változott. Az elkövetett hibáival nem volt képes és nem is akart szembenézni, azt elismerni, ezáltal önmagát kizárta a magyar irodalomból. A fentiek alapján Örökény István gépkocsivezetői engedélyének megadását nem javasoljuk.” Ha nem tudnánk, hogy a fenti szöveg micsoda, azt hiszem, teljes joggal azonosíthatnánk azt az „egypercesek” valamelyikeként. A szöveg a „Jelentés Örökény István író gépkocsi vezetői engedélyéről” címet viseli, kelt Budapesten, 1959. november 3-án. *Rubicon*, 2004/8–9. sz., 76. p. Számomra ez egyben azt is jelenti, hogy a szocializmus jogának – s ezáltal „logosza” e szegmensének (Vö. VAJDA MIHÁLY: i. m. 13–14. p.) – teljesebb megértéséhez a korszak irodalmának tanulmányozása is komolyan hozzájárulhat. Egy-egy korszak jog(történet)i „krízishelyzeiteinek” és irodalmának összefüggéseihöz általánosságban lásd THEODOR ZIOLKOWSKI: *The Mirror of Justice: Literary Reflections of Legal Crisis*. Princeton, Princeton University Press, 1997.

⁶⁹ RICHARD WEISBERG: *Poethics and Other Strategies of Law and Literature*. Columbia University Press, New York, 1992, 4. p.

⁷⁰ „Literature provides a lively and accessible medium for learning about law in an ethical way.” Uo. 5. p. (Kiemelés – N. T.).

megosztottak, egy efféle ismertetés keretében lehetetlen e kutatásokra mint pontosan körülhatárolható jogelméleti pozíciókra és még kevésbé mint ezek valamilyen homogén és koherens rendszerére utalni. A legáltalánosabb ok: annak a közhelyszerű megállapításnak a rögzítése, hogy a definitív határok megvonását művészet és nem művészet,⁷¹ magas és populáris kultúra, irodalom és nem irodalom,⁷² kanonikus és nem kanonikus vagy legtágabb értelemben véve a különböző tudásformák között „kivihetetlen vállalkozásnak” tartom. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy ne próbálkozhatnánk meg elhatárolásokat tenni, eltérő sajátosságokat kimutatni vagy ezek némelyikét hangsúlyosabbnak tekinteni másokhoz képest, de az átfedések, egybemosódások, áttűnések pillanatai legalább annyira meghatározóak. A legkonkrétabb ok: számomra a „jog és irodalom” kutatásoknak azok a példái a legfontosabbak, amelyek a verbális fikcióteremtés mozzanataira, fiktív „valóságok” konstruálásának eljárásaira és ezeknek a „jog” vonatkozásában betöltött szerepére koncentrálnak, márpedig ezek az

⁷¹ Nyilván jelentéktelen illusztrációja az e téren felbukkanó nehézségeknek – nem is idézném ide, ha nem épp *most* volna *újsághír* – a következő történet. „A londoni Tate Britainben egy takarító szemétnak vélt, és kidobott egy műtárgyat: az eset még június 30-án történt, azóta Gustav Metzger újra elkészítette alkotását – új papírszeméttel és kartondarabokkal töltött meg egy zsákot. A 78 éves német művész ezzel előállította *Az önpusztító művészet első nyilvános bemutatása* című, 1960-as műve másolatának másolatát – merthogy a kidobott példány sem a legelső, eredeti darab volt. Az eset kapcsán a BBC megjegyezte, hogy három éve, Damien Hirstnek a londoni Eyestorm Galleryben kiállított egyik installációja – műtermi rendetlenséget ábrázoló söröstüveg, kávéscsésze és csordultig telt hamutartó – is hasonló sorsra jutott.” *Magyar Narancs*, 2004. szept. 2., 8. p. Mindez így újsághírként persze legfeljebb *meglepő és mulatságos*, de mivel az említett takarító valószínűleg nem kánonformáló szándékkal dobta ki a zsákot (azaz nem radikális művészettörténeti-elméleti gesztust gyakorolt), és nem is valamilyen sajátos performanszként (azaz művészetként) értelmezte saját cselekedetét, a történet utal azokra a problémákra, amelyeket leginkább a neo-, transz-, vagy posztavantgárd művészet kapcsán szoktak megfogalmazni mind a műalkotások előállítása, mind azok befogadása (befogadhatósága) vonatkozásában, nevezetesen, hogy azok nem többek, mint bizonyos teoretikus meggyőződések egyszerű derivátumai és demonstrációi. Lásd ebben az értelemben például FARKAS ZSOLT: A minden-leírás és a neoavantgarde néhány problémája Tandorinál. In *Mindentől ugyanannyira*. József Attila Kör – Pesti Szalon Könyvkiadó, Bp., 1994, 136–165. p. („Gesztusok, mű helyett. Nem lehet többé órákat tölteni egy kép előtt, egy művel, csak fel kell ismerni, mi itt a technikai, elméleti, művészettörténeti truváj, és továbbmenni.” Uo. 150. p.) Általánosabb szinten pedig utal a művészet és nem-művészet közötti határok felszámolására. Ami történt: a takarító nem ismerte fel a „truváj”-t. S éppígy lehet valaki szemében mondjuk Jackson Pollock nagy festő, míg másokéban csak egy ember, aki festékes vödröket borogat vászakra.

⁷² Elegendő a kortárs irodalomnak azokra a kísérleteire – és ezek következményeire – utalni, amelyek a hagyományos költői beszéd „lírátlánítását” hajtják végre az alulretorizált/hétköznapi/irodalmon inneni nyelv működtetése révén (a magyar irodalomban ennek példáit lásd Tandori Dezső, Petri György, Oravecz Imre, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre vagy Tasnády Attila verseszédében), vagy ezek funkcionális ekvivalenseire napjaink prózáírásában (a magyar irodalom legutóbbi példái lehetnek ebben a tekintetben Garaczi László vagy Hazai Attila írásai). (A magyar irodalomban a „nyelvi magatartás” változásainak elemzéséhez lásd KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum Kiadó, Bp., 1994, [2. kiad.] S ahhoz, hogy mennyire „csak” értelmezés kérdése, hogy valamilyen „szöveget” „irodalomként” azonosítsunk, lásd STANLEY FISH: *Is There a Text in This Class?* Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1980, különösen 323–337. p.

eljárások „hétköznapi történeteinknek” éppúgy sajátjai, mint szépirodalmi alkotásoknak. (S ennyiben kevésbé foglalkoztat az irodalmi művek „morális tanulságainak” összegzése – nem mintha ne lehetne ilyeneket a jogelmélet számára is érvényes módon megfogalmazni, arról nem is beszélve, hogy mindeközben nem feledkezhetünk meg magának a narráció aktusának az inherens moralitásáról sem.⁷³)

S végezetül: e bevezető megjegyzéseknek – a témaválasztás megjelölésén és indoklásán túl – „önvédelmi” funkciójuk is van. Az alábbiakban előadandók maguk is egy történetet képeznek, amelyet szintén áthallások és kihagyások jellemeznek, azaz szükségszerűen töredékes lesz. Ugyanakkor több olyan problémát is érinteni fog az „elbeszélés”, amelyek a mai magyar jogelméletben is jelen vannak, bár gyakran jelentősen eltérő összefüggésekben. Szóba kerülnek kérdések, amelyek olyan vizsgálatoknak is sajátjai, amelyek például a jogelmélet lehetőségeire vonatkoznak a filozófia poszt-metafizikai korszakában (Bódig),⁷⁴ vagy a bírói ténymegállapítási folyamat természetére (Varga Csaba),⁷⁵ vagy amelyek a jogszabályok szerepét próbálják megvilágítani a bírói döntéshozatalban (Györfi),⁷⁶ vagy amelyek az emberi természetre vonatkozó megállapításokat tesznek egy pragmatikus természetjogi koncepció keretében (Hörcher).⁷⁷ Nem gondolom, hogy a jog irodalmi/narratív elméleteinek különféle variánsai jobb válaszokkal tudnának szolgálni e kérdéseket illetően, sem azt, hogy radikálisan szembenálló téziseket képviselnének; sőt, azt hiszem, hogy – minden különbözőségük ellenére – több ponton is lehetséges egymással kölcsönösen összhangba hozható kijelentéseket tenni.

A „jog és irodalom” kutatások tárgyalása azonban a fenti bevezetéssel sajnálatos módon még koránt sincs megfelelően előkészítve. Nem volna talán túlságosan nehéz valamilyen ésszerűnek tűnő retorikai fordulattal a tárgyalandó kérdések körét radikálisan korlátozni. Elegendő lehetne rámutatni akár arra, hogy mindazok a vizsgálódások, amelyeket „jog és irodalom” elnevezéssel illetünk, mára a kortárs (amerikai) jogelmélet szerves részét képezik, s amelyeket önálló irányzatként tartanak számon James Boyd White „*The Legal Imagination*” című könyvének⁷⁸ 1973-as megjelenése óta,⁷⁹ vagy arra, hogy az

⁷³ Vö. HAYDEN WHITE: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében. In *A történelem terhe*. Osiris, Bp., 1997, 103–147. p.

⁷⁴ BÓDIG MÁTYÁS: i. m.

⁷⁵ VARGA CSABA: *A bírói ténymegállapítási folyamat természete*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992.

⁷⁶ GYÖRFI TAMÁS: i. m.

⁷⁷ HORKAY HÖRCHER FERENC: *Towards a Pragmatic Theory of Natural Law*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2000, illetve Mit jelent a pragmatikus természetjog fogalma? In SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Natura Iuris*. lásd előbb 5. sz. jegyzet, 73–92. p.

⁷⁸ JAMES BOYD WHITE: *The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression*. University of Chicago Press, 1973.

⁷⁹ Általánosan elfogadott White könyvére mint e kortárs jogelméleti irányzat kiindulópontjára tekinteni. Ebben az értelemben utal rá Richard Posner is. Vö. RICHARD A. POSNER: *Law and Literature*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1998, 4. p. Azzal együtt, hogy Posner

amerikai jogászképzésben a curriculum nemcsak, hogy befogadta e megközelítéseket, de igen népszerűnek is mutatkoznak,⁸⁰ vagy arra, hogy e kutatások intézményesülésének folyamatában a „jog” és a „humaniorák” – s ez utóbbi keretében az „irodalom” – kapcsolódási pontjainak feltárására specializálódott folyóiratok jöttek létre,⁸¹ s az 1980-as évek eleje óta rendszeresek az e tárgykörben rendezett konferenciák, valamint, hogy az irányzat hívei és kritikussai körében egyaránt találhatunk közmegegyezés – vagy legalábbis a vélekedések átlaga – szerint jelentősnek tekintett kutatói életműveket. Mindezek fényében pedig akár *in medias res* is kezdetnénk az irányzat történetének, tematikájának, fontosabb téziseinek és a mintaértékű álláspontoknak az áttekintését és kritikai elemzését. Ez azonban túlságosan egyszerű megoldás volna, olyan, amely mindeközben megfelelne bizonyos lényeges körülményekről. *Ad 1.* A „jog és irodalom” kutatások az ún. „interdiszciplináris” megközelítések részét képezik, amelyek az „autonóm jog(tudomány)” sajátos fogalmi készletéhez, elemzési eljárásaihoz képest olyan, eredendően külsődleges – s gyakran irrelevánsnak tekintett – tudományterületek, tudásformák fogalmait, anyagát, módszereit, megfigyeléseit próbálják meg hasznosítani, amelyek – mint azt a fentiekben már röviden érintettem – maguk is igen sokszínűek ezek mindegyikét illetően. Így szinte automatikusan merül fel a kérdés, hogy miként lehetséges egyáltalán efféle kutatásokat folytatni, azaz elkerülhetetlennek tűnik, hogy a „jog és irodalom” vizsgálatokat megpróbáljuk az interdiszciplinaritás kontextusában tárgyalni, s hogy számot vessünk ennek problémáival, korlátaival, veszélyeivel is. *Ad 2.* Meggyőződésem szerint bármilyen szubsztantív jogelméleti álláspontokról adott beszámoló részleges – s adott esetben félrevezető – marad, amennyiben azt a korszak egyéb jogelméleti megközelítéseitől (vagy a jogelméleti hagyomány múltbeli alakulásának bizonyos mozzanataitól), a kortárs jogtudományi s a legtágabb értelemben vett kulturális környezetétől elszakítva – azaz pusztán kérdések, megfontolások, tanulságok egy adott halmazára redukálva – kíséreljük meg vizsgálni; s ugyancsak meggondolandónak tartom, hogy a különféle jogelméleti meggyőződéseket – különösen, ha „irányzatokról”, „mozgalmakról” és ezek „trendjeiről” van szó – megpróbáljuk kibontakozásuk legközvetlenebb intézményi környezetének – azaz a jogtudomány „világa” és intézményrendszere – belső erőinek a működésével is összefüggésbe hozni, még ha ez utóbbiak gyakran alig felfedhetők is (s nemegyszer azért, mert

---

ugyanígy megjegyzi, hogy a „jog és irodalom” kutatásokról mint erőteljes jelenléttel bíró „mozgalmról” csak az 1980-as évektől kezdve lehet beszélni.

⁸⁰ Egy 1987-ben végzett felmérés szerint az adott tanévben az amerikai jogi karok 28 százaléka hirdetett meg ilyen elnevezéssel kurzusokat, míg 1993–1994-re ez az arány 43 százalékra emelkedett. Vö. ELIZABETH VILLERS GEMETTE: *Law and Literature: An Unnecessarily Suspect Class in the Liberal Arts Component of the Law School Curriculum*. 23 *Val. U. L. Rev.* 267 (1989), illetve *Law and Literature: Joining the Class Action*. 29 *Val. U. L. Rev.* 665 (1995).

⁸¹ A két legismertebb és leginkább „jegyzett” folyóirat a *Yale Journal of Law & the Humanities* és a *Cardozo Studies in Law and Literature* (ez utóbbi a new york-i Cardozo Law School gondozásában).

„rejtett” vagy épp „leplezett” motívumokról van szó). Azaz: kísérletet kell tennünk arra, hogy legalább valamilyen vázlatos képet fessünk arról a diszkurzív térről, amelyben a különböző jogelméleti elképzelések megszületnek. *Ad 3.* Mivel a „jog és irodalom” irányzat – és különösen az annak leágazásaként számon tartott „narratív jurisprudentia” vagy más elnevezéssel „jogi történetmondás” („*legal storytelling*”) – kísérletei a hagyományos jogelméleti beszédől több ponton eltérő nézőpont(ok)at és beszédmód(ok)at jelenítenek meg, ezek kapcsán óhatatlanul felmerülnek a jogelméleti tevékenység lehetőségeire, korlátaira, céljára, funkciójára, szerepére, s általában véve e tevékenység – legalább saját magunk számára tisztázandó – értelmére vonatkozó kérdések. Általában véve is szükségesnek tartom a fentiekre történő rákérdezést, s ezáltal a jogelmélet gyakorlata önreflexiók szintjének a növelését, lévén azonban, hogy a kortárs amerikai jogelmélet az utóbbi két évtizedben látványosan problematizálta önmaga státuszát és a saját hagyományaihoz valamint a jövőbeli lehetőségeihez való viszonyát (s teszi ezt a mai napig is), a jelen esetben megkerülhetetlennek gondolom, hogy valamilyen rövid számvetés formájában megpróbáljunk szembenézni az e téren jelentkező nehézségekkel.

Annak ellenére tehát, hogy nem erre a három kérdéskörre irányul elsődlegesen a jelen írás figyelme – „*ez még nem az a könyv*”⁸² –, úgy látom, hogy legalább a problémafelvetés szintjén foglalkoznom kell mindegyikkel. Ennek során viszont valamelyest „csalni” fogok – *csak a kezem* –, amennyiben a jogelmélet feladatára, lehetőségeire stb., vonatkozó kérdéseket olyan módon fogom tárgyalni, ahogy azok a kortárs amerikai jogelmélet ez irányú vitáiban feltáruulnak, míg saját vonatkozó elképzeléseimet ezekhez fűzött kommentárok formájában próbálom meg kifejtetni, anélkül azonban, hogy e megjegyzések akárcsak megkísérelnék egy koherens és következetesen végigvitt metateoretikus pozíció kirajzolását. Az amerikai jogelmélet – és története – mint a „jog és irodalom” kutatások háttére vonatkozásában pedig annak csak bizonyos jellemző mozzanataira fogok koncentrálni: *ad 1.* arra a jelenségre, amelyet Robert A. Ferguson kifejezésével a jog és az irodalom „konfigurációjának” nevezhetünk,⁸³ ami mind a jog, mind az irodalom – az adott korban egymással összefonódó – praxisát meghatározta a XVIII. század utolsó harmadában, illetve a XIX. század első négy évtizedében, s ameddig eredetüket tekintve a kortárs „jog és irodalom” kutatások visszavezethetőek;⁸⁴ *ad 2.* a Langdell és Holmes fellépésével kezdődőnek tekintett modern amerikai jogtu-

⁸² MÉSZÖLY MIKLÓS: *Az álléta halála*. In *Összegyűjtött művei. Regények*. Századvég Kiadó, Bp., 1993, 7. p.

⁸³ Vö. ROBERT A. FERGUSON: *Law and Letters in American Culture*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., and London, England, 1984.

⁸⁴ Ehhez lásd NAGY TAMÁS: *Jog és irodalom az antebellum korszak Amerikájában*. *Jogelméleti Szemle*, 2005/4. sz.

domány kibontakozásának színterére, azaz a „law review” intézményére,⁸⁵ s ad 3. a kortárs jogelmélet esetében pedig azokra a sémákra, kategorizálásokra, amelyek révén az megpróbálja önmaga anyagát megragadhatóvá tenni.⁸⁶ Az interdiszciplinaritás problémáit, illetve azt, ahogy ezek a „jog és irodalom” kutatások kapcsán megmutatkoznak, az előzőektől elkülönítve is fontosnak gondolom vázolni, már amennyire ez lehetséges. (Nem az.) („Figyelmeztetem: minden lényeges.”)⁸⁷ Mindenek előtt azonban – mivel a „jog és irodalom” kutatások tárgyalása részben elmélettörténeti rekonstrukció is, legyen szó akár az amerikai felvilágosodás korának említett „konfigurációjáról” e két területet illetően, akár a jog és a humaniorák kapcsolatát vizsgáló kortárs jogelméleti megközelítések immáron három évtizedes múltjáról – röviden ki kell térnünk az elmélettörténeti leírások teoretikus kérdéseire, illetve az ezek kapcsán megfogalmazható tanulságokra is.

---

⁸⁵ Ehhez lásd NAGY TAMÁS: Az amerikai jogelmélet és intézményrendszerének kapcsolata. *Acta Jur. et Pol., Tomus LXVI., Fasc. 15.*, Szeged, 2004, illetve Szerény javaslat avagy a Hibbits-vita. *Jogelméleti Szemle*, 2001/2. sz.

⁸⁶ Ehhez lásd NAGY TAMÁS: *Az a baj avagy a diskurzus proliferációja a kortárs amerikai jogelméletben.* (Kézirat).

⁸⁷ DANILO KIŠ: *Fövenyóra.* Európa, Bp., 1974. (Ford. Borbély János).

„A történelem nagyon cseles.”

(Jean Baudrillard)⁸⁸

„Véleményem szerint a történelem mint tudományág azért van manapság ilyen rossz bőrben, mert elvesztette szem elől azt, hogy eredetileg az irodalmi képzeletből származik. A tudományosság és az objektivitás *látszata* érdekében elnyomta és megtagadta önmagától saját legnagyobb erőforrását és megújulásának lehetőségét.”

(Hayden White)⁸⁹

Tiszta Amerika avagy az (elmélet) történeti elbeszélések problémája

„Bármely adott tudományág vagy egy egész tudomány történetének megírásához [...] az embernek olyan kérdéseket kell tudni feltennie róla, amelyeket annak művelése során nem kell feltenni. Igyekezni kell egy adott típusú vizsgálódást fenntartó előfeltevések mögé vagy alá tekinteni, és azokat a kérdéseket feltenni, amelyek e vizsgálódás gyakorlata során feltehetőek annak meghatározása érdekében, hogy miért éppen ilyen típusú vizsgálódással próbálja megoldani azokat a problémákat, amelyeket jellegzetesen megoldani igyekeznek.” – írja Hayden White.⁹⁰

Az amerikai jogelmélet történetét – mint minden más nemzet jogelméletének a történetét – sokféleképpen meg lehet(ne) írni, és ezt sokan és sokféleképpen már meg is tették. A történeti elbeszélések azonban bizonyos értelemben mindig problematikusak, s ez nincs másként az elméletitörténeti beszámolókkal sem. A historiográfiának mint a történetírás elméletének narratológiai iránya, s különösen a történetírás ún. „nyelvi fordulatát” végrehajtó Hayden White komoly meggyőzőerővel állítja, hogy a történetírásnak az a felfogása, amely önmagát a múlt „objektív valóságának” a feltárására irányuló kísérletként gondolja el, nemcsak, hogy nem tükrözi a historiográfia tényleges gyakorlatát, de még eszményként sem tartható. White nézetei a realista premisszákon nyugvó történetírás felfogásának kritikájából bontakoznak ki, egy olyan megközelítésből, amely a történetírást a javarésze számára a mai napig is tevékenységük önképeként szolgál. Ezen realista ideológia alapfeltevése, hogy a történeti vizsgálódások feladata a múlt valóságának objektív feltárása – s a lényeg éppen e szavak idézőjel nélküli, azaz problémátlan használatában rejlik –, s ez lehetséges is, amennyiben a történész kellő felkészültséggel és alapossággal végzi munkáját,

⁸⁸ JEAN BAUDRILLARD: i. m., lásd előbb a 25. sz. jegyzet szövegében, 8. p.

⁸⁹ HAYDEN WHITE: *A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás*, lásd 41. sz. jegyzet, 354. p.

⁹⁰ Uo. 333–334. p.

és betartja a forráskritika módszereit. Amennyiben viszont a feltárás munkája mégsem végezhető el maradéktalanul, az csak az eszközök tökéletlenségének következménye, hiába, hogy a múlt valósága, ahogy az valamikor tényleg megtörtént, „ott van valahol”.⁹¹ A történeti teljesítmények számbavétele és értékelése tekintetében pedig a történeti szöveg tartalmára kell irányítanunk a figyelmünket, tehát *ad 1.* a történész által a vizsgálat tárgyául választott eseményre; *ad 2.* a feltárt tényekre; és *ad 3.* a történész érveire, amelyekkel magyarázatot szolgáltat arra, hogy mi történt, hol és mikor.⁹² Ugyanakkor mind a történészek munkájuk gyakorlása során, mind pedig a historiográfia teoretikus szinten reflektálatlanul hagyta a narrativitás szerepét s mindazokat a következményeket, amelyek abból fakadnak, hogy a történeti események megelevenítése narratív módon történik, holott épp maga a modern történetírás tette a narrativitást olyan paradigmává, amelyet – szemben az annalesekkel és krónikákkal, amelyek a történeti elbeszélés tökéletlen formái – a valódi történeti megjelenítéssel azonosnak tekint.⁹³ White szerint a narratív formának „a történeti diskurzusra jellemző jelentés létrehozásában” betöltött funkciójának a tisztázása elengedhetetlen ahhoz, hogy a történelemelmélet és a történészszakma meg tudjon szabadulni attól a teheről, amit a történetírás XIX. századi realista felfogásának anakronizmusa jelent a számára. Anakronisztikussá vált ugyanis a történetírás, amennyiben önmeghatározásának viszonypontjai – a XIX. századi pozitivisták tudományeszmény és a realista művészet – napjaink vonatkozó felismeréseinek a fényében régen elavultnak tekinthetők.⁹⁴ Így a történetírásnak feltétlenül szüksége van arra, hogy önreflektívvá váljon, s letéve a történeti megjelenítés egyedül helyesnek tartott realizmusáról, a megjelenítés módszerét, lehetőségét és formáját is problematizálja, máskülönben hamis önmeghatározásának foglyaként ellehetetlenül.⁹⁵

A narratológiai megközelítés alapvetően két dologra mutat rá: egyrészt arra, hogy a történeti elbeszélésben megjelenő múltbéli „valóság” narratív konstrukció (azaz fiktív), tehát az események jellege és azok egymáshoz való viszonya nem azok inherens sajátossága, hanem a jelen felől utólagosan azokra vetített

⁹¹ Vö. BRAUN RÓBERT: *Holocaust, elbeszélés, történelem*. Osiris, Bp., 1995, 13–16. p.

⁹² Vö. HAYDEN WHITE: Előszó. In *A történelem terhe*. Osiris, Bp. 1997, 17–18. p.

⁹³ Vö. HAYDEN WHITE: *A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében*. i. m. 103–147. p.

⁹⁴ Vö. HAYDEN WHITE: *A történelem terhe*. i. m. 25–67. p.

⁹⁵ White összefoglaló érvennyel először *Metahistory* c. könyvében (HAYDEN WHITE: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, 1973.) tett kísérletet erre, melyben a XIX. századi történeti diskurzus reprezentatív történetfilozófiai – Hegel, Marx, Nietzsche, Croce – valamint a történészi – Michelet, Ranke, Tocqueville, Burckhardt – munkáinak formalista elemzését végezte el, központi kérdésként kezelve, hogy „miképp lehetséges, hogy különböző történészek élesen szembeálló [...], ám egyaránt hihető beszámolókat készítenek ugyanarról a jelenségről, anélkül, hogy eltorzítanák „a tényeket”, vagy visszaélnének a forráskezelés szabályaival” (HAYDEN WHITE: *Előszó*. i. m. 23. p.), s miként lesznek ezek a múltbeli eseményekre vonatkozó beszámolók a különbözőségeikkel együtt egyaránt alkalmasak arra, hogy olvasóik számára meghatározott jelentésekkel bírjanak, amelyek megvitathatóak és ideológiai természetű következtetések levonására is alkalmasak.

rend,⁹⁶ másrészt arra, hogy a narráció egyben mindig morális aktus, a jelen ítéletének megfogalmazását szolgáló tevékenység.⁹⁷

⁹⁶ White elemzése – saját meghatározása szerint – közvetlenül arra irányult, hogy „XIX. századi történészek miként írták le, cselekményesítették, vitatták és végül is milyen társadalmi és politikai értékekkel ruházták fel a múltnak azokat az elemeit, amelyek érdekelték őket.” (Uo. 9. p.) Ez a definíció előrevetíti White javaslatát, miszerint a történeti diskurzust egy négy lépésből álló szintizisként ragadhatjuk meg leginkább: „1. Az események sorozatának, mint tényeknek a létrehozása. 2. A tények sorának sorozattá alakítása a cselekményesítés (*emplotment*) segítségével. 3. E sorozat tudományosan vagy kulturálisan magyarázhatóvá alakítása. 4. [...] annak a diskurzusnak a kialakítása, melyben a történeti sorozat magyarázható és értelmezhető (vagyis az elképzelt olvasó társadalmi számára adódó ideológiai következtetések levonhatóak)”. (Uo. 21. p.) White figyelme eredendően a cselekményesítés, az értelmezés és az ideologizálás szintjeire irányult, ám ezek egymáshoz fűződő viszonyának elemzése során jutott el a történeti elbeszélésekben megjelenő események leírásának módjaitól, s állapítja meg, hogy ez csak négy nyelvi trópus formájában lehetséges – metafora, metonímia, szinekdoché és ironia –, és ezek képezik a történeti narratívák mélystruktúráját. Az események cselekményesítése szintén négyféleképpen történik: románc, komédia, tragédia és szatíra; az értelmezés szintjén megintcsak négy eltérő argumentációval találkozhatunk: formalista, organikus, mechanikus és kontextuális, s végül az ideologizálás szintje is hasonló tagolást mutat az anarchista, radikális, konzervatív és liberális nézetek összességéeként. Mindezek alapján pedig – Northrop Frye-t idézően – egy olyan szisztema vázlatához jutunk, amelyben valamennyi történeti munka elhelyezhető, lévén azok nem mások, mint e nyelvi eszközök és formák kombinációi. A hasonlóság nem véletlen: White több ponton támaszkodik Northrop Frye „*Ananatómiájá*”-ra, a történeti diskurzus cselekményesítésének, azaz a történeti narratíváknak a szintjén egészében átveszi az elbeszéléseknek a pregenerikus cselekményszerkezetre építő csoportosítását. Ennek a szintnek az elemzése teheti White meglátásait a jogelmélet számára is igazán érdekessé, különösen arra irányuló kísérlete, hogy azonosítsa az önmagát hagyományosan faktuális tudományként meghatározó történetírás fiktiiv elemeit. Ennek során azt próbálja meg igazolni, hogy miért és mennyiben tekinthetjük a történelmi narratívákat verbális fikcióknak, olyanoknak, amelyek „tartalma legalább annyira *kitalált*, mint *talált*” (HAYDEN WHITE: A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás, lásd fent 41. sz. jegyzet, 333–354. p., *kiemelés az eredetiben*), formája pedig inkább irodalmi, mint a tudományok eszményéhez igazodó, annak ellenére, hogy a történészek nyilvánvalóan az utóbbit tekintik munkájukra nézve meghatározónak. White meglátásait részben már Northrop Frye történelemfilozófiai vélekedései (NORTHROP FRYE: *New Directions from Old. In Fables of Identity*. Harvest Books, New York, 1963.) és Collingwoodnak a történelmi narratívában felfedezhető történetről és cselekményről kifejtett nézetei (R.G. COLLINGWOOD: *A történelem eszméje*, Gondolat, Bp., 1989.) is megelőlegezik. Már Frye is úgy látta, hogy a történelem egészének menetéről univerzális érvényű megállapításokat tevő bizonyos történeti munkák formájukat tekintve mítoszi jellegűek, s így szerkezetileg is a költőihez közelednek, de ő alapvetően különbözőként gondolta el a „történelmi” és a „mítikus”, s e történelmi mítoszokat olyan történész-filozófusoktól származóknak látta, akiket egyfajta „költői téveszme” áldozatainak lehet tekinteni – mint pl. Hegel, Marx, Nietzsche, Spengler stb. –, akiknek a talált adatok iránti felelőssége vízióik erejéhez képest jóval gyengébb. Collingwood viszont már egyértelműen történetmondókként tekintett a történészekre, akik a töredékes és soha nem teljes történelmi forrásokban foglalt bizonyítékokhoz olyan konstruktív képzelettel és érzésekkel közelednek, amely az emberi helyzetek által felvehető lehetséges formák nyomán az „igazi” történethez vezet el őket, s magyarázataik akkor lesznek hihetőek – s ez a hihetőség a történelmi érzék mércéje –, ha fel tudják fedezni az e bizonyítékokban rejlő történeteket vagy azok összefüggő sorát. Ehhez képest White szerint semmilyen történet nem immanens része a források bizonyos konfigurációjának, mert az eseményeket a történészek teszik történetté, méghozzá olyan technikák révén, amelyek eredendően szépirodalmiak – annak a műveteknek a keretében, amit cselekményesítésnek nevez, s ami alatt a krónikák által feljegyzett tények olyan kódolását érti, amelyben azok mint különféle cse-

lekményszerkezetek alkotóelemei jelennek meg. Az pedig, hogy a történelmi események mint lehetséges történetelemek végül is milyen történetnek lesznek a részei – tragikusnak, komikusnak, romantikusnak vagy ironikusnak –, a történész döntésétől függ, s mivel ebben a legtöbb esemény-szekvenciát illetően meglehetősen nagy a történész szabadsága, így azok a legkülönbözőbb jelentésekkel ruházhatóak fel. A történész tehát a feljegyzett történelmi eseményhalmazt összeilleszti egy olyan pregenerikus cselekményszerkezettel, amelyhez kultúránkban meghatározott jelentések társulnak, s ez „lényegét tekintve irodalmi, más szóval fikciótéremtő művet”. (HAYDEN WHITE: i.m. 338. p.) Másrészt ebben rejlik a magyarázata annak is, hogy az olvasók miként értik meg a történelmi narratívákat, s miként találhatják egyaránt hihetőnek az egymástól akár lényegesen különböző beszámolókat a történelmi események egy adott halmazáról (pl. amelyek a Nagy Francia Forradalmat alkotják a maguk összességében.) A történész felismeri azt a lehetséges történetformát, amelyet a tanulmányozott események felvehetnek, az olvasó pedig fokozatosan rájön, hogy miféle történetet – románcot, tragédiát, stb. – olvas, s ezáltal meg is érti azt, mivel egy kulturálisan már ismert történetfípusként tudja azonosítani a történelmi események adott halmazáról készült leírást. „Amikor egy adott eseménycsoportosulás 'tragédiaként' van cselekményesítve, ez egyszerűen azt jelenti, hogy a történész úgy írta le az eseményeket, hogy azok bennünket arra a fikciós formára emlékeztessenek, amelyet a 'tragikus' fogalmával hozunk kapcsolatba.” (Uo. 345. p.) Azaz: a történelmi narratívák közvetítenek a bennük foglalt események és kultúránk pregenerikus cselekményszerkezetei között, s mint ilyenek, kiterjesztett metaforákként határozhatóak meg: nem reprodukálják az eseményeket, hanem szimbolikus szerkezetként felidéznek „a mondott dolgok képeit”, éppúgy mint a metaforák, és kijelölik, milyen irányban gondolkodjunk az adott eseményekről, s hogyan érezzünk felőlük.

A történelmi narratívák azonban nemcsak ebben az értelemben preformáltak. White szerint még a cselekményesítést megelőzően meghatározzák annak mikéntjét azok a nyelvben ismeretes figuratív ábrázolási technikák, amelyek a történész egyedüli eszközei ahhoz, hogy „adatait jelentéssel ruházza fel, hogy az idegent ismerőssé, a titokzatos múltat pedig érthetővé tegye” (Uo. 348. p.), s amelyeket még a narratíva kitalálása előtt azok elemeinek a leírására használt. Ily módon tehát nem is a történész „találja meg” narratívája formáját, hanem maga alakítja ki még abban a fázisban, amikor azonosítja és leírja az események adott csoportját, azaz a leíráshoz használt nyelv révén maga teszi meghatározott módon narratívája tárgyává az eseményeket. Vico nyomán négy ilyen figuratív ábrázolási technika ismeretes: metafora, metonímia, szinkdoché és az ironia. S így arra is lehet jutni – írja White –, hogy a történelmi narratívák „alig többek, mint azoknak a nyelvészeti protokollumoknak a kivetítései, amelyekkel a történészek narratíváik megírása előtt az adott eseményhalmazt előre megmutatják.” (Uo. 349. p.)

⁹⁷ A narratívák ugyanis nem kizárólagos, ám specifikus formái a történeti megjelenítésnek: a történészszakma egyezményesen annalesek, krónikák és az „igazinak” tekintett történeti elbeszélések között tesz különbséget. Az első kettőt viszont éppen azon az alapon tekintik tökéletlennek, hogy azok nem képesek bemutatni a „tárgyalt események teljes narrativitását” – az annales nem más, mint események kronologikus rögzítése, a krónika pedig csonka elbeszélés, amennyiben hiányzik belőle a narratív lezárás. (HAYDEN WHITE: *A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében*. Lásd előbb 46. sz. jegyzet, 109. p.)

White szerint azonban a különbségtétel megalapozása további kritériumok bevonását teszi szükségessé, s ennek érdekében abból a hipotézisből kiindulva hasonlítja össze a három formát, hogy az annalesok és a krónikák a történeti elbeszélések alternatívái és „nem kudarcba fulladt változatai” (Uo. 111. p.), s ezen összehasonlító elemzés révén kíván rámutatni a történetírás és a narráció kapcsolatának természetére. A középkori Szent Gál-annales és egy bizonyos reims-i Richerus által valószínűleg 998-ban írt, Franciaország történetére vonatkozó krónika analízise során arra a következtetésre jut, hogy a valóságról szóló beszámolók narrativitása – tehát az, hogy az eseményeket mint egy kezdeti állapottól elmozduló s egy adott befejezésig tartó folyamat teljességeként ábrázoljuk – mindig egy morális ítélet megalkotásának szolgálatában áll, az elbeszélés mindig morális tartalmat feltételez. Az annalesokból ez a morális érzékenység még hiányzik, a krónikában pedig lehetőségként van jelen. (Uo. 139–141. p.) Az a folyamatosság és teljes-

Ez pedig további problémákhoz vezet – amelyek evidensen nemcsak a történetelmélet sajátjai – a jelen „valóságának” státuszát illetően a történeti vizsgálódásokban. Ami a morális tartalmat illeti: azt a történeti megjelenítés narrativitása és nem a múlt „valósága” hordozza, ami viszont a jelenbeli egyéni és közösségi legitimáció megteremtésében kitüntetett jelentőséggel bír. A múlt valóságára történő hivatkozás a jelen ítéletét legitimálja, magának a múlt narratív konstrukciójának a legitimációja pedig a jelen politikai, morális, esztétikai konszenzusának a függvénye. Mivel azonban a jelen ítélete mindig módosul és folyamatosan legitimációra is szorul, így a múlt „valósága” is folyamatosan változik, és mindig épp annyi „múlttal” rendelkezünk, amennyire a jelen divergáló nézőpontjainak szükségük van.⁹⁸

ség, amit az eseményeknek a történeti elbeszélések narrativitása kölcsönöz, az annalesekben az évszámok egymásra következő sorában testesül meg, ahol az évszámok a jelöltek és az események a jelöltek, és az események jelentése az, hogy éppen ebben a sorrendben rögzítették azokat, azt mutatván meg, hogy az Úr évei az ő rendjének megfelelően haladnak a teremtetéstől az utolsó ítélet felé. „A sor teljessége az idő teljességéről szól, vagy legalábbis az 'Úr éveinek' teljességéről.” Az események sorából mindez hiányzik, ennek oka pedig az, hogy a valós események narratív megjelenítését az a szükséglet vagy készlet teszi lehetővé, ami arra irányul, hogy egy a „saját történelmet író kultúra vagy csoport” azokat jelentőségük szerint rangsorolja. Ez pedig a hegeli történetfilozófia megállapításaival egybehangzóan feltételez egy társadalmi-politikai rendet, azaz a valóban történeti beszámolóknak nemcsak elbeszélő formával, de egyben meghatározott tartalommal is kell bírnia: „... csak az állam hoz olyan tartalmat, amely nemcsak alkalmas a történelem prózájára, hanem azt magát ugyanakkor létre is hozza.” (G.W. F. HEGEL: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1968., 124. p.) Az annales szerzőjéből pedig éppen ennek a társadalmi központnak a tudata hiányzott, az események egyaránt egy szent akarat megnyilvánulásaként jelennek meg, s nem olyanokként, amelyek egy társadalmi rend fenyegettségére utalnak s olyan anarchiához vezethetnek, amelynek csak egy jogrend állhat ellen. (Vö. HAYDEN WHITE: i. m. 123. p.) (Mindez a történetiség, a jog és a narrativitás közötti közvetlen kapcsolatra mutat, és – ahogy White írja – „felkeltheti a gyanúkat, hogy a narratíva [...] általában a jog, legalitás, legitimáció, tágabban pedig az autoritás témáival foglalkozik” (Uo.). s az annalesnél már magasabb rendűnek tekintett krónika forma elemzése is azt látszik igazolni, hogy „minél öntudatosabban történeti a historiográfia bármely formájának a szerzője, annál inkább foglalkozik a társadalmi renddel és törvénnyel, amely azt megjeleníti, annál inkább előtérbe kerül a törvény autoritása és annak igazolása...” A történeti tudat és ezzel együtt a narratív képesség fejlődése így mutat rá végül arra, hogy a narrativitás a valóságra vonatkozó morális ítélet megfogalmazásának szándékával a legszorosabb kapcsolatban áll, s veti fel a kérdést: „elképzeltető-e egyáltalán elbeszélés morálizálás nélkül?” (Uo. 142. p.)

⁹⁸ Természetesen Hayden White megállapításai sem jelenthetik a végső szót e kérdések tekintetében. White nézeteinek is komoly kritikával kellett szembesülniük, ráadásul olyanokkal, amelyek teljesen eltérő, adott esetben ellentétes szempontokat mozgósítanak. Egyik oldalról White szemére vetették, hogy benne ragadt a pozitívizmus örökségében, amennyiben megengedi „a kutatás szintjén a vizsgált tárgy korrekt leírását”, s így a white-i narrativizmus maga is túlzottan pozitívista, afféle „kifordított pozitívizmusként” jelentkezik. (Vö. CHRIS LORENZ: *Narrativizmus, pozitívizmus és a 'metaforikus fordulat'*. In THOMKA BEÁTA (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Kijarat, Bp., 2000, 130. p., illetve GYÁNI GÁBOR: *Narrativitás és jelentés-generáló retorikai elemek a történetírói diskurzusbán*. In RÁKAI ORSOLYA és Z. KOVÁCS ZOLTÁN: *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*. Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, Bp. – Szeged, 2003, 78. p.) Ugyanakkor annak a kérdése is felvetődött, hogy a történeti elbeszélésekben kétségtelenül jelenlévő narratív, azaz fiktív mozzanatok jelenléte egyben szükségszerűen jelenti-e azt is, hogy a történetírás menthetetlenül és egészében fikcionális természetű. A kérdésre – bizonyos

Annak ellenére, hogy úgy gondolom, az előbbi megítélésökkel mind a jogtörténetírásnak, mind a jogelméleti hagyomány(ok) feldolgozására irányuló kísérleteknek komolyan számot kellene vetniük, a jelen írás keretében ez utóbbiaknak egy másfajta redukcionizmusára szeretnék nagyon röviden kitérni. Az elmélettörténeti beszámolók *tekintélyes* része – haladjanak azok akár a legegyszerűbb kronologikus sorrendben, lépjenek elénk problémátörténetekként, vagy csoportosítsák a különböző jogelméleti meggyőződéseket nemzetek, jogcsaládok és/vagy jogkörök szerint, vagy tegyék mindezt jogfilozófiai iskolák, irányzatok és képviselők szerinti felosztásban – durva leegyszerűsítéssel két nagyobb csoportba sorolhatók. Egyrészt léteznek olyan leírások – és tipikusan ezek képezik a jogelméleti tankönyvek elmélettörténeti vázlatainak sémáit –, amelyek a jogelméleti hagyomány(ok) alakulását különböző, de egymással kölcsönhatásban lévő, egymásra és adott esetben más diszciplínák, különféle módszertanok eredményeire tekintettel kialakított, egymással dialógust folytató és a tudományosság követelményeinek megfelelően létrehozott teoretikus elképzelések versengéseként tárják elénk, ahol is a „verseny” célja – ahogy minden más tudományterületnek is ez volna a „végső instanciája” – az „igazság” megtalálása.⁹⁹ Másrésztől rendelkezésünkre állnak azok a feldolgozások, amelyek „*ugyanazt a történetet*” mindig egy-egy adott korszak tágabb összefüggésrendszerébe helyezik, s a jogelmélet álláspontjainak kialakulását, változását és ezek kölcsönhatásait összekapcsolják a vizsgált periódus társadalmi, gazdasági, politikai, jogpolitikai, kulturális körülményeivel, erő- és hatalmi viszonyaival, amelyek lokálisak és etnocentrikusak, amelyekben a megjelenítés mindig kontextusfüggő.¹⁰⁰

---

pszichológiai megítélások felől közelítve – nemleges válaszok is megfogalmazhatóak. (Vö. LÁSZLÓ JÁNOS: Történelem, elbeszélés, identitás. In RÁKAI ORSOLYA és Z. KOVÁCS ZOLTÁN: i. m. 156. p.)

⁹⁹ Mindeközben természetesen ezek a leírások is történeti elbeszéléseként, narratívákként fogalmazódnak meg, s ily módon közvetítik és egyben legitimálják szerzőiknek a jogelméleti hagyomány(ok)ról a jelenből visszafelé tekintve megképződő ítéletét, hiszen egyben mindig választ is adnak arra a kérdésre, hogy mit tekintünk az *éppen akkor* érvényes jogelméleti kánon alkotóelemeinek. Ennek értelmében lehet érvelni például amellelt, hogy a természetjogtan különféle változatai meggyőzőbbeknek bizonyultak vagy nagyobb magyarázó erővel rendelkeztek, hitelesebb vagy védhetőbb elgondolásokat rögzítettek a „joggal” kapcsolatosan, mint a jogpozitívizmus sokféle variánsa, ahogy éppígy lehet jó érveket találni az ellenkezőjének állításához, miként ahhoz is, hogy létezik olyan pont, ahol a „természetjog” és a „pozitívizmus” áttűnik egymásba vagy épp ahhoz, hogy ez a distinkció és/vagy szembeállítás mára terméketlenné vált és analitikus eszközként immár alkalmatlan a jogelméleti problémák megragadására, ahogy következtetésként mint az „ítélet” átmeneti elhalasztásaként fel lehet mutatni azt is, hogy egyik vagy másik nézetrendszer válságban van és/vagy csak megújításra vár.

¹⁰⁰ Az előbbi megjegyzés az elmélettörténeti megközelítések ez utóbbi csoportjára is vonatkozik, hiszen ezek is éppígy történeti elbeszélések alakját öltik. S a fentiekhez hasonlóan ennek értelmében lehet érvelni például amellelt, hogy a jogelmélet nem több, mint burzsoá ideológia vagy amellelt, hogy a XX. század második felének amerikai jogelmélete(i) nem más(ok), mint a Warren-bíróság bizonyos döntéseihez fűzött végtelenített kommentár(ok), vagy akár amellelt, hogy a „nyugati jog” tudománya/elmélete mindig is a fehér/felsőközép-

Távol álljon tőlem, hogy az előbbi megközelítések bármelyikének a létjogosultságát el kívánjam vitatni, sőt. (Nem feledkezve meg arról, hogy a kívül- és felülállás megalapozhatatlan, azaz a fentiek értelmében „én” magam is nyilvánvalóan a foglya kell legyen *valamilyen* előzetes véleménynek, a „cselekményesítés”¹⁰¹ *valamilyen* verziójának, meggyőződésnek, nézetnek, elképzelésnek, stb., *valamilyen* helyzetértékelésnek s az abban inherens „ítéletnek”, legyen az akár az ítéletnélküliség.) Mindösszesen arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az előbb említettekhez képest igen csekély azoknak az elméletlettörténeti leírásoknak a száma, amelyek megpróbálnak számot vetni akár önmaguk, akár a tárgyalt jogelméleti álláspontok keletkezésének *legközvetlenebb* intézményi tényezőivel, azokkal, amelyekről keletkezésük látszólag független, nevezetesen azzal a helyzettel, hogy a jogtudományi/jogelméleti szerzők egy bizonyos intézményrendszer – a „*jogi akadémia világa*” – résztvevőiként, az intézményrendszer egyéb elemeitől nem elszigetelten, azoktól nem függetlenül fogalmazták meg elképzeléseiket, amelyek aztán ettől a környezettől elszakadva válnak egy – legjobb esetben – „ideális” jogtudományi/jogelméleti diskurzus részévé. *Holott*. Holott lehetségesnek gondolom – *ha nem is egészen veszélytelennek*¹⁰² – a jogelmélet „tartalmának”, szubsztantív álláspontjai történetének olyan feldolgozásait is, amelyek megpróbálnak ezekről a tényezőkről is beszámolni, *ad absurdum* elképzelhetőnek tartok olyan „jogelméletlettörténeteket”, amelyek kifejezetten e tényezők felől közelítik meg – illetve konstruálják meg – tárgyukat, azt, amelyhez képest e körülményeket rendszerint esetlegesnek, mellékesnek, lényegtelennek, jelentéktelennek, külsődlegesnek, semlegesnek, periférikusnak, marginálisnak stb. szokás tekinteni. Nyilvánvaló persze az is, hogy ez koránt-

---

osztálybeli/angolszász/protestáns/halott/európai/heteroszexuális – *a nem kívánt törlendő* – férfiak jogtudománya/jogelmélete volt.

¹⁰¹ Vö. HAYDEN WHITE: A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás. Lásd előbb 41. sz. jegyzet, 333–354. p.

¹⁰² A „veszélyre” itt abban az értelemben gondolok, hogy egy olyan elméletlettörténet, amely megpróbálná feltérképezni mindazon marginális(nak tűnő) tényezőket, amelyek az adott tudományterület alakulásában szerepet játszottak és játszanak, könnyen vezethetne olyan tudományelméleti „anarchizmushoz”, amelyet megítélésem szerint jelen pillanatban a magyar jogtudományi/jogelméleti diskurzus nem bír el (lévén, hogy annak igen-igen ritkán problematizált önképétől radikálisan távol álló attitűdről van szó), vagy még rosszabb esetben egy olyan „nihilista” helyzetértékeléshez, amelynek logikus következménye lehetne akár az elhallgatás is. Ez utóbbi következtetés *lehetőségének* – de hangsúlyozom, *csak* a lehetőségének – a megfogalmazásáig az amerikai jogelmélet már eljutott, lásd elsősorban Pierre Schlag néhány írását. Amire persze válaszként rögtön megfogalmazható a kérdés, amit Schlag-nak különböző formában folyton fel is tesznek: „If he finds the whole academic game so tiresome, why should he be prepared to play it so well?” (NEIL DUXBURY: i. m. lásd fent 31. sz. jegyzet szövegében, 875. p.) Schlag válasza: „I just cut down some parasites on my ponderosa pines. And if somebody were to ask me, 'What are you going to put in its place?', I'd say, 'Nothing. Haven't I done enough?.'” (PIERRE SCHLAG, PAUL F. CAMPOS és STEVEN D. SMITH: i. m., lásd előbb 18. sz. jegyzet, 28. p.) Bár más helyütt ő maga is valamelyest optimistább álláspontot foglal el: „But for those who find the way out, this is an extraordinarily exciting time in American legal thought. [...], there are tremendous number of questions to answer – questions that [...] no one has yet *dared* to ask.” (PIERRE SCHLAG: Clerks in the Maze. 91 *Mich. L. Rev.* 2053 [1993].

sem mindig (volna) járható út.¹⁰³ „Az” amerikai jogtudománynak/jogelméletnek azonban számos olyan intézménye van, amelyek látszólag „annak” „margóján” helyezkednek el, amelyekről ugyanakkor, ha első ránézésre nem is, de *másodikként* mindenképpen feltételezhető – vagy erősebb formában: argumentálható –, hogy érdemi befolyást gyakoroltak és gyakorolnak az amerikai jogi gondolkodás alakulására.¹⁰⁴

Mindezek fényében úgy gondolom, az a helyes megoldás, ha az az elmélet-történeti vázlat – vagy még inkább: töredék –, amely a „jog és irodalom” vizsgálódások tárgyalásának háttereként szolgál, az ábrázolás fent említett lehetséges módozatai közül *kifejezetten* egyik mellett sem kötelezi el magát, hanem megpróbálja a különböző megközelítések szempontjait kombinálni, kezdve bizonyos jogelméleti állítások „tisztá” rekapitulálásától egészen addig, hogy helyenként igyekszik az amerikai jogelmélet fontosnak tűnő „margináliáinak” némelyikéről is számot adni.¹⁰⁵

Ugyanakkor: érdeklődésem nem elmélet-történeti természetű, azaz nem célozom az amerikai jogelméleti hagyomány(ok)nak egy átfogó keretbe illesztett, a

¹⁰³ Nem gondolom *például*, hogy a magyar jogelmélet történetének vagy jelen állapotának efféle áttekintése lehetséges volna, lévén ezen intézményi meghatározók javarésze dokumentál(hat)atlan, legfeljebb ha anekdotaként állnak rendelkezésünkre, amelyek persze az informális véleménycsere fontos egyedi aktusai, de „napvilágra” sosem kerülnek.

¹⁰⁴ Csak *példálózó* jelleggel néhány (mivel az összefüggéseket *itt és most* nem tudom mind-egyik esetében vázolni, ellenben egy *majdani* sorozat esetleges darabjai lehetnek): a „*law review*”-k, a „*student editor*”-ok, a lábjegyzetek, a Bluebook, a „*law clerk*”-ok és kutatóasszisztensek, az idézettségi mutatók statisztikái, a folyóirat-rangsorok, az egyetemek presztízhierarchiája, a „*tenure and promotion*” bizottságok, a „*publish or perish*” irányelve és mércéi, illetve az ezeket tipikusan rögzítő „*faculty handbook*” vagy az „*affirmative action*” intézményein túl – amelyek hol részletesebben, hol érintőlegesen szóba kerülnek az alábbiakban – hasonló szerepet lehetne tulajdonítani olyan intézményeknek, mint a Harvard Law Review évente egy alkalommal megjelenő és mindig felkérés alapján megírt „előszava”, az ún. „*foreword*”, a Bar-vizsga, az ABA által az egyetemekkel szemben támasztott akkreditációs követelmények rendszere, *etcetera*.

¹⁰⁵ Az efféle tényezők szerepének vizsgálata tekintetében a végső határt jelenthetné a tudomány alakulását valamilyen módon befolyásoló véletlenek – az *igazi esetlegesség* – tárgyalása. Érdemes egy pillanatra megállni annál, amit *épp* Paul Feyerabend mondott az „*Against Method*” c. könyve létrejöttének körülményeiről. „[...] Lakatos Imre gyakran eljött az előadásaimra. Ő a tudomány pártján állt, tudják, ahogy mondani szokás, amolyan tudományőrült volt. Én pedig, csak azért, hogy egy kicsit bosszantsam, időnként becsmérő megjegyzéseket tettem a tudományra. Egy szép napon, miután hasonlóképpen jártam el, Lakatos azt mondta: 'Miért nem frod le az összes megjegyzésedet, én majd érvelek ellenük, s így remek vitát fogunk folytatni egy könyvben.' Hozzátette: 'A megjegyzéseid legyenek olyan szélsőségesek, amennyire az csak lehetséges!'. Én így cselekedtem, és ez lett az „*Against Method*”. Mire megjelent, Lakatos már meghalt, s így nem tudta megírni a második részt.” (RENATO PARASCANDALO és VITTORIO HOSLE: Three Interviews with Paul K. Feyerabend. [May 15, 1992.], *Telos*, no. 102, Winter 1995.) Ez akár érthető úgy is, hogy ha történetesen mondjuk Feyerabend előadásai olyan időpontban vannak, amelyek Lakatos számára nem lettek volna alkalmasak, talán sosem született volna meg a XX. századi tudományelmélet egyik alapműve. Ez azonban már valóban a végső határa az ilyesfajta kutatásoknak. Nem áll szándékomban ebben az irányban elindulni, valószínűleg nem is igen lehetne.

lehetőség szerinti legrészletesebb feldolgozása. Sokkal inkább foglalkoztat a kortárs (amerikai) jogelmélet – s ezen belül is a „jog és irodalom” néven ismeretes kutatások – helyzete, állapota, mondandója, lehetőségei, korlátai. Mint azt az előzőkben próbáltam bemutatni, ezeknek a vizsgálata során jutottam el azonban annak a kérdéséhez, hogy bármi legyen is az, amit „jelen helyzetnek” vagy „állapotnak” nevezünk – ami tehát szükségszerűen magában foglal egyfajta értékelést is –, hogyan alakult ki, milyen tényezők befolyásolták „a történet” formálódását, s mindezekhez a kortárs szerzők hogyan viszonyulnak, illetve e viszonyból milyen következtetések olvashatóak ki napjaink jogelméletének feladatára, lehetőségeire s időnként a jövőjére vonatkozóan.

Nem halogatható tovább a kérdés: voltaképpen mi is az, amit „jelen helyzetnek” vagy „állapotnak” tekinthetünk? Annak érdekében, hogy az „előzetes ítéletet” megpróbáljuk a lehető legtávolabb tartani a leírástól, valami olyan a kortárs jogelméletre vonatkozó általános helyzetértékelésből kell kiindulnunk, amely nem tartalmaz *explicit* értékelést. Nézzünk erre egy *plastikus idézetet*. „[Ma] a jogtudományban (is) [...] az általános szétszóródása és a kiszámíthatatlanság növekedése jellemző egyre inkább. [A] jogtudományos közösségek egyre atomizálódnak, míg végül beleomlanak az egyetemes 'posztmodernitásba' [...]. Azt az iszonyatos szövegtermelést, ami ma a világon jogtudomány címen folyik, nincs ember, aki áttekinteni tudná. Sejtéseink és nagyjából jó intuícióink ugyanakkor lehetnek, dacára annak, hogy esetleg nem sokat tudunk az ausztrál jogelmélet legújabb tendenciáiról (hogy a régebbieket ne is említsük) vagy a chilei jogtudomány eredményeiről. Sejtéseink és intuícióink segítségére siet az a tény, hogy, mint oly sok más területen, itt is erőközpontok vannak, amelyek meghatározzák az adott területet, s a perifériák ehhez igazodnak. Nem kell Hongkongig menni ahhoz, hogy belássuk, a jogtudományt (is) az euroatlanti világ néhány vezérhatalma uralja...”. Az idézet érdekessége – *a truváj, amit fel kell ismerni* – mindösszesen annyi, hogy eredetileg egy az arra a kérdésre adott válasz rövid részlete, hogy „merre tart az irodalom(tudomány)?”,¹⁰⁶ s a szövegben az „irodalom” és az „irodalomtudomány” kifejezéseket a „jogelmélet” és a „jogtudomány” szavakra cseréltem.¹⁰⁷ Ha indokolhat bármi egy efféle eljárást – *azon túl, hogy „játsszanunk kell”*¹⁰⁸ –, az az lehet, hogy e „kifejezések” gyakorlatilag problémátlan felcserélhetősége nemcsak arra mutat rá, hogy valószínűleg napjaink társadalom- és/vagy humántudományi gondolkodásának valamennyi részterületéről ugyanezek elmondhatók, de arra is, hogy magához a diagnózishoz¹⁰⁹ képest az igazi kérdést a „helyzethez” fűződő viszony jelenti.¹¹⁰

¹⁰⁶ A Debreceni Irodalmi Napok keretében 1995-ben megrendezett konferencia kérdése és címe volt ez. A konferencia anyagát lásd *Alföld*, 1996/2. sz.

¹⁰⁷ Az eredeti szöveg: FARKAS ZSOLT: „Merre tart az irodalom(tudomány)?” In *Most akkor*. Filum Kiadó, Bp., 1998, 91–98. p.

¹⁰⁸ Vö. SZABÓ MIKLÓS: Játsszunk! In SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Ius Humanum – Ember alkotta jog (műhelytanulmányok)*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001, 41–73. p.

¹⁰⁹ Miközben persze van ebben némi igazságtalanság *épp* a magyar jogelmélettel szemben, amennyiben az nemegyszer igenis tud *távoli tájak* jogtudományáról is, legyen az pont az ausztrál

A kortárs amerikai jogelmélet – amelynek kondíciója szintén leginkább az „általános szétszóródása” és a „kiszámíthatatlanság növekedése” – az elmúlt bő három évtizedben folyamatosan megpróbálta tisztázni viszonyát saját állapotához, nemegyszer önmaga múltjának értékelő feltárása révén. A számvetés(ek)hez nemcsak a jogtudományi/jogelméleti diskurzus érzékelhetően radikális megváltozása¹¹¹ – az „interdiszciplináris fordulat”, a vadonatúj jogelméleti irányzatok jelentkezése, a kortárs európai filozófia és társadalomtudományok „importja” és egyre erőteljesebb jelenléte –, meghatározónak tekintett szerzők *oeuvre*jének ekkortájt megjelenő, összefoglaló jellegű munkái,¹¹² a Warren-bírótság tevékenysége kapcsán élesen felvetődő kérdések,¹¹³ de számos évforduló¹¹⁴ és az „ezredvég” közeledtével a visszatekintés és összegzés természetes igénye is apropókként szolgáltak (mely utóbbi indokok különösen érthetőek egy olyan fiatal tudományág esetében, mint az akár több évezredesnek is tekinthető európai jogtudományhoz képest ma is alig több, mint százharminc évesként számon tartott amerikai jogelmélet). Az 1960-as évek végétől kezdve sorra jelentek meg azok az átfogó tanulmányok és monográfiák, amelyek a jogelméleti örökség – vagy annak valamelyik vonulata – feldolgozására tettek kísérletet.

Egy ilyen „rövid” történetet elmondani, s ezáltal az amerikai jogelmélet kánonját újra és újra „létrehozni” – pláne, hogy e történetnek nincsenek *elveszett vagy lappangó kéziratai*¹¹⁵ – az amerikai szerzők számára korántsem tűnik meg-

---

vagy a dél-amerikai. Vö. VARGA CSABA: A jog meghatározásának néhány kérdése az ausztrál jogelmélet tükrében. In *Útkeresés*. Szent István Társulat, Bp., 2001, 19–48. p., illetve (az argentin joglogikusokról): Mi jön a pozitívizmusok után? In SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Natura Iuris*. Lásd előbb 5. sz. jegyzet, 197–214. p.

¹¹⁰ Hasonló értelemben (az amerikai jogelmélettel kapcsolatban) lásd PIERRE SCHLAG: *The Evaluation Controversy*. Lásd előbb 18. sz. jegyzet, 62–63. p.

¹¹¹ Vö. pl. RICHARD A. POSNER: *The Decline of Law As An Autonomous Discipline 1962–1987*. 100. *Harv. L. Rev.* 761 (1987).

¹¹² Vö. pl. RONALD DWORKIN: i. m., vagy RICHARD A. POSNER: *The Problems of Jurisprudence*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., London, England, 1990.

¹¹³ Vö. GARY MINDA: i. m. 37–38. p.

¹¹⁴ Jól dokumentált példák: 1967: a Harvard Law School alapításának 150. évfordulója; 1970: Christopher Columbus Langdell dékáni kinevezésének 100. évfordulója; 1971: az „esetmódszer” és általában véve a langdell-i jogtudomány alapműve (CHRISTOPHER COLUMBUS LANGDELL: *Selection of the Cases on the Law of Contracts*. 1871.) megjelenésének centenáriuma; 1981: Oliver Wendell Holmes „*The Common Law*” című könyvének 100. évfordulója; 1987: „százéves” a Harvard Law Review; 1997: a „*The Path of the Law*” publikálásának centenáriuma (amely mű bizonyos vélemények szerint a XX. századi jogfilozófia „kezdét” jelzi). (Vö. ROBERT P. GEORGE: *What is Law? A Century of Arguments. First Things: A Monthly Journal of Religion & Public Life*, 2001. ápr., 112. sz., 23. p.)

¹¹⁵ Kivéve talán egyetlen, ám annál nevezetesebb írást. Az 1950–’60-as évek jogi processzualizmusának – amely megközelítés a maga korában jóval befolyásosabb irányzatnak számított, mint amennyire az az amerikai jogelmélet magyar recepciójából kitűnik, s amelynek pozíciói például a jogértelmezés kérdései tekintetében a mai napig részesülnek védelemben (vö. pl. KENT GREENAWALT: *Variations on Some Themes of a 'Disporting Gazelle' and His Friend: Statutory Interpretation as Seen by Jerome Frank and Felix Frankfurter*, 100 *Colum. L. Rev.* 176 [2000]) – az alapszövege egészen 1994-ig publikálatlan maradt, annak ellenére, hogy a szóban forgó művet nemcsak számos egyetemen tanították, de amelyre a jogelméletben is mint a

oldhatatlan feladatnak; annál is inkább nem, mivel régóta rendelkezésükre áll egy olyan narratív séma, amelyet könnyedén alkalmazni lehet az elmélettörténeti folyamatok alakulásának bemutatására. Mint azt Neil Duxbury (is) megjegyzi, az amerikai jogelmélet történetének konvencionális elbeszélése olyan mintát vetít a teoretikus pozíciók változásaira, amely ezek dinamikáját egy inga mozgáshoz, folyamatos oda-vissza lengéséhez teszi hasonlatossá („the ‘pendulum swing’ vision of American jurisprudential history”).¹¹⁶ A kiindulópont a langdell-i formalizmus, amelyre adott válaszként bontakozott ki a „realista forradalom”, amit a formalizmus újjászűletése követett (a processzualizmus és a jog gazdasági elmélete által megtestesítve), „csak azért”, hogy újra teret adjon a realizmusnak (a kritikai jogi mozgalom keretében). „Így leng a történelem ingája, oda és vissza, formalizmus és realizmus között. Néha a fogalmak változnak – a formalizmus szcientizmus lesz, a realizmus pragmatizmus vagy akármi –, de az amerikai jogelmélettörténet inga-lengésének alapvető víziója többé-kevésbé állandó marad.”¹¹⁷

E két tényező – a történet viszonylagos „rövidsége” és a szokványosan alkalmazott narratív séma – ellensúlyozza a feldolgozandó anyag *kezelhetetlen gazdagságát*, s teszi érthetővé, hogy nem ritkák azok a vállalkozások, amelyek átfogó s gyakorlatilag teljesnek tekintett képet próbálnak meg adni az amerikai jogelmélet kánonjáról – a *kezdetektől napjainkig* –, és sorolják be egészen a legutóbbi időkig is a jogelméleti álláspontokat e kétosztatú rendszer egyik vagy másik oldalára; vagy legalábbis a jogelméleti hagyomány bármely mozzanatához való viszony meghatározása háttereként igen gyakran – akár explicitté nem tett előfeltevésként – ez a „koordinátarendszer” azonosítható.

Viszont: éppen ez az a felosztás, *amelyhez képest* lehet érvelni amellett – mint azt Duxbury is teszi –, hogy a teoretikus pozíciók variabilitása sokkal na-

---

processzualizmus álláspontjának reprezentatív kifejtésére hivatkoztak. Az irányzat két emblemikus figurája, a harvardi Henry Hart és Albert Sacks 1958-ban készítették el – bár nem fejezték be – a kéziratot. A történet 'miért'-jére nehéz a válasz, de épp ahogy Robert Musil fő műve kapcsán lehet úgy érvelni, hogy az „a mű legbelsőbb lényege okából” befejezhetetlen (Vö. SÜKÖSD MIHÁLY: Musil és a regény gyakorlata. In ROBERT MUSIL: *A tulajdonságok nélküli ember*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1977, 3. köt. 827–864. p.), lehet elmondani Hart és Sacks kéziratáról is, hogy szó szerint nem érhetek a végére. (Vö. PAUL F. CAMPOS: *A Heterodox Catechism*. In PIERRE SCHLAG, PAUL F. CAMPOS és STEVEN D. SMITH: i. m. 7–13. p.) A mű HENRY M. HART, JR. és ALBERT M. SACKS: *The Legal Process: Basic Problems in the Making and Application of Law*. (WILLIAM N. ESKRIDGE, JR. és PHILIP P. FRICKEY [szerk.]), Foundation Press, Westbury, 1994.

¹¹⁶ NEIL DUXBURY: *Patterns of American Jurisprudence*. Clarendon Press, Oxford, 1995, 2. p. Munkájának egy másik pontján Duxbury ezt az amerikai juriszprudencia múltjára vonatkozó „epizodikus koncepció”-nak nevezi, amelynek értelmében az elmélettörténet 'mozgalmak' és az ezekre adott – s a későbbiekben szintén mozgalommá szerveződő – válaszok dichotomikus mozgásként mutatkozik meg, amely folyamatban „...ahogy az egyik mozgalom egy másikra épít, a múlt jogfelfogásait és hiteit vagy megtagadják vagy revideálják. A langdellianizmus, konceptualizmus, formalizmus – vagy nevezzük, ahogy csak akarjuk – helyét átvette a realizmus, funkcionálisizmus, pragmatizmus – vagy nevezzük, ahogy csak akarjuk –, amin aztán megintcsak túllépett valami más...”. (Uo. 308. p.)

¹¹⁷ Uo. 2. p.

gyobb fokú, a hagyomány mozgása a jog(elmélet)i gondolkodás sokkal komplexebb mintáinak működését mutatja – azaz lehet érvelni a jóval erőteljesebb *heterogenitás* irányában –, vagy épp ellenkezőleg: lehet rámutatni az amerikai jogtudomány egyfajta *homogenitás*ára, akár abban a mérsékelt formában, hogy azt mondjuk: az amerikai jogi gondolkodás a saját funkcióját és a kormányzáshoz való viszonyát illetően központi jelentőséget tulajdonít önmagának, s ez a meggyőződés hosszú életűnek bizonyul,¹¹⁸ vagy azt, hogy a jogelméleti szerzők „az elmélet és a gyakorlat identikus voltát ünneplik”, s míg például „a politológusok képesek a kormányzást oly módon tanulmányozni, hogy nem keverik össze a tevékenységüket vizsgálataik tárgyával”,¹¹⁹ addig a jogtudomány képviselői minduntalan ebbe a hibába esnek; de vissza lehet adni mindezt abban a radikálisabb megfogalmazásban is, amely szerint az amerikai jogtudomány mint normatív jogi gondolkodás lényege – a meggyőződések minden (látszólagos) különbözősége ellenére – létrejötteként Langdell által meghatározott pillanatától fogva egy és ugyanaz: a törvényhozás törvényhozásként és a bíróságok bíróságaként fellépni.¹²⁰ Ugyanakkor – úgy gondolom – lehet amellett is érvelni, hogy mindezen megközelítések lehetnek egyaránt és egyszerre is érvényes beszámolók, amennyiben a történeti elbeszélésekhez hasonlóan mindegyik „verbális fikció”, s mint azt Hayden White megállapítja, „[...] ezekre pedig az a jellemző, hogy nem cáfolhatók vagy érvényteleníthetők úgy, mint a természettudományok fő fogalmi képletei, [...] az érvényíthetetlen elem pedig a formája, a forma, amely a fikciója”.¹²¹

¹¹⁸ Vö. CARL LANDAUER: *Deliberating Speed: Totalitarian Anxieties and Postwar Legal Thought*. 12 *Yale J. L. & Human.* 171 (2000).

¹¹⁹ PAUL W. KAHN: *The Cultural Study of Law: Reconstructing Legal Scholarship*. 1999, 19. p.

¹²⁰ Vö. pl. PIERRE SCHLAG: *Normativity and the Politics of Form*. Lásd előbb a 18. sz. jegyzet szövegében.

¹²¹ HAYDEN WHITE: *A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás*. Lásd előbb 41. sz. jegyzet, 343. p.

LAW AND LITERATURE: PRELIMINARY INVESTIGATIONS

(Summary)

This study seeks to offer a short introduction to contemporary law and literature studies. As part of the jurisprudential scenery of our days the law and humanities movement – including law and literature – shares alike in its „risks and possibilities”. Theoretical knowledge about law has become rather destabilized over the last three decades. Nowadays any form of legal scholarship must face serious metatheoretical issues. First of all: how to define jurisprudence? What is its valid canon? What does count as mainstream and what as outsider jurisprudence? What are the evaluation standards that all theories must meet? What is the condition and the point of jurisprudential activity? Furthermore (as to the specific problems of law and literature): how interdisciplinarity legal scholarship is possible? How to answer the question whether law is literature or narrative or has Pierre Schlag put it right when saying that „to try to understand American law as a kind of literature is a bit like trying to apprehend Soviet Communism as a movement dedicated to sponsoring socialist realism”? Even more questions arise when one tries to analyse law and literature as a kind of modern reincarnation of the „configuration of law and letters” in American culture (to borrow Robert Ferguson’s term). Seen as part of a jurisprudential history the account of law and literature examinations involves issues such as whether one can describe the past of legal theory objectively or (according to contemporary historiography) is it just another fiction like literature itself? Is there a true story? These are the questions this study asks in the hope of some answers – if there are any at all.

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK E SOROZATBAN ÚJABBAN MEGJELENT KIADVÁNYAI

Tomus LXVI.

- Fasc. 1. *Bató Szilvia*: A magzatelhajtás Békés vármegye törvényszéke előtt (1790–1847) (Szeged, 2004) 30 p.
- Fasc. 2. *Bezdán Anikó*: Egy új szövetkezeti törvény tervezete (Szeged, 2004) 25 p.
- Fasc. 3. *Bobvos Pál*: A termőföldre vonatkozó elővásárlási jog szabályozása (Szeged, 2004) 25 p.
- Fasc. 4. *Soósné Csikós Szilvia*: A kollektív szerződések lefedettségi rátáját meghatározó tényezők (Szeged, 2004) 53 p.
- Fasc. 5. *Fantoly Zsanett*: A vállalkozások büntetőjogi büntetethez való jogrendszerekben (Szeged, 2004) 26 p.
- Fasc. 6. *Farkas Csaba*: A közbeszerzésekről szóló törvény margójára (Szeged, 2004) 20 p.
- Fasc. 7. *Görög Márta*: A nem vagyoni kártérítés kiterjesztése az általános személyiségi jog megsértésének eseteire (Szeged, 2004) 33 p.
- Fasc. 8. *Hajdú József*: A szociális segélyezés pénzügyi ellátásai az EU tagállamaiban (Szeged, 2004) 81 p.
- Fasc. 9. *Ödön Harka*: Mergers and Acquisitions. (Theoretical and Practical Aspects) (Szeged, 2004) 17 p.
- Fasc. 10. *Heka László*: A horvátok és az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc (Szeged, 2004) 38 p.
- Fasc. 11. *Horváth Szilvia*: A megújuló energiaforrások támogatása szabályozásának kialakulása az Európai Unióban (Szeged, 2004) 34 p.
- Fasc. 12. *Karsai Krisztina*: Az európai elfogatóparancs és az átadási eljárás (Szeged, 2004) 36 p.
- Fasc. 13. *Kovács Judit*: Tanúvédelem és személyi védelem Magyarországon (Szeged, 2004) 41 p.
- Fasc. 14. *Miklós László*: A környezetvédelmi hatóságokról (Szeged, 2004) 31 p.
- Fasc. 15. *Nagy Tamás*: Az amerikai jogelmélet és intézményrendszerének kapcsolata (Szeged, 2004) 38 p.
- Fasc. 16. *Nótári Tamás – Papp Tekla*: Az együtt elhalás problematikája a történetiség és az új Ptk. koncepciójának tükrében (Szeged, 2004) 24 p.
- Fasc. 17. *Révész Béla*: Az állambiztonsági szervek politikológiai kutatásainak kérdéséhez (Szeged, 2004.) 137 p.
- Fasc. 18. *Ruszoly József*: Két adalék az újabb magyar alkotmánytörténelemhez. Az 1849. évi nemzeti törvényről és az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezésről – a külföldnek is (Szeged, 2004) 44 p.
- Fasc. 19. *Rúzs Molnár Krisztina*: A mediáció rendszertani és elméleti összefüggései, különös tekintettel munkajogi vonatkozásaira (Szeged, 2004) 82 p.
- Fasc. 20. *Csaba Szilovics*: Die Eigenartigkeiten der steuerlichen Rechtsbefolgung (Szeged, 2004) 22 p.
- Fasc. 21. *Szomora Zsolt*: Az anyagi büntetőjog válaszai a szervezett bűnözésre (Európai kitekintés) (Szeged, 2004) 24 p.
- Fasc. 22. *Szondi Ildikó*: A lakáspolitikai aktualitása nemzetközi és történeti szempontok alapján (Szeged, 2004) 22 p.
- Fasc. 23. *Zámbó Géza*: A nevelőszülői és a gyermekotthoni gyámság (Szeged, 2004) 25 p.

- Fasc. 1. *Antal* Tamás: A debreceni népképviselői közgyűlés (1848–1867). Az 1848: XXIII. tc. végrehajtása Debrecenben (Szeged, 2005) 80 p.
- Fasc. 2. *Bezdán* Anikó: A jogi személyiségű halászzati szervezetek minősítésének jogi alapkérdései (Szeged, 2005) 28 p.
- Fasc. 3. *Bobvos* Pál: A mezőgazdasági termékértékesítési szerződés (Szeged, 2005) 23 p.
- Fasc. 4. *Borsodi* Zoltán: A magyar szövetkezeti érdekvédelmi szervek történelmi keresztmetszete (Szeged, 2005) 62 p.
- Fasc. 5. *Fantoly* Zsanett: A vállalkozás vezetőinek felelőssége a német és a francia büntetőjogban (Szeged, 2005) 23 p.
- Fasc. 6. *Farkas* Csaba – *Kasza* Péter Ferenc: A közbeszerzés hazai szabályozásának fejlődése (Szeged, 2005) 29 p.
- Fasc. 7. *Farkas Csamangó* Erika: A géntechnológia agrárjogi aspektusai (Szeged, 2005) 22 p.
- Fasc. 8. *Görög* Márta: Az osztrák nem vagyoni kártérítés alapjai (Szeged, 2005) 26 p.
- Fasc. 9. *József Hajdú*: The legal framework of the Hungarian family protection scheme (Szeged, 2005) 49 p.
- Fasc. 10. *Heka* László: Vallási és politikai konfliktusok a délszláv térségben. Kanun i Leké Dukagjinit (Az albán szokásjog). (Szeged, 2005) 59 p.
- Fasc. 11. *Szilvia Horváth*: Emissionhandel in der Europäischen Union (Szeged, 2005) 46 p.
- Fasc. 12. *Kiss* Barnabás: Az egyenlő bánásmód követelménye az Alkotmánybíróság gyakorlatában (Szeged, 2005) 17 p.
- Fasc. 13. *Mezei* Péter: A fair use doktrína az amerikai szerzői jogban (Szeged, 2005) 50 p.
- Fasc. 14. *Nagy* Ferenc: A vegyes bűnösségű bűncselekmények egyes dogmatikai problémáiról (Szeged, 2005) 24 p.
- Fasc. 15. *Nagy* Tamás: Jog és irodalom: az előkérdések tárgyalása (Szeged, 2005) 42 p.
- Fasc. 16. *Tamás Nótári* – *Tekla Papp*: Die Problematik des gemeinsamen Todes im Lichte der Geschichtlichkeit und der neuen ungarischen BGB-Konzeption (Szeged, 2005) 23 p.
- Fasc. 17. *Béla Révész*: Documents on the dictatorship and the cold war in the Hungarian archives – the case of RFE (Szeged, 2005) 96 p.
- Fasc. 18. *Schiffner* Imola: A nemzetközi világrend változásai, avagy a vesztfáliai békétől az ENSZ Alapokmányáig (Szeged, 2005) 32 p.
- Fasc. 19. *Siklósi* Iván: A nemlétező szerződések problémája a római jogban és a modern jogokban (Szeged, 2005) 29 p.
- Fasc. 20. *Szomora* Zsolt: Az erőszakos szexuális bűncselekmények az osztrák büntetőjogban (Szeged, 2005) 29 p.
- Fasc. 21. *Szondi* Ildikó: A Délvidék nemzetiségi demográfiai adatai, különös tekintettel a magyarság adataira (Szeged, 2005) 27 p.